
BALKAN I VELIKE SILE POČETKOM XX VIJEKA

Mirjana Manojlović

In this paper the author attempted to explain the global political situation, especially relations between Austro-Hungarian Empire and Russia and implications of their interests on the Balkan Peninsula. The first decade of the 20th century has shown all the problems between great powers as consequences of unfair distribution of colonies and unrealistic imperialistic aspirations. The Balkan countries, both independent and those under Austro-Hungarian and Turkish occupation, were not strong enough. Annexation of Bosnia and Herzegovina changed everything. Balance of power was destroyed and confrontation on the two sides was inevitable. The nations of the Balkans finally decided not to be the puppets in the hands of the great powers and began their own fight for territory. However, the Balkan Wars were just an introduction to one of the greatest and bloodiest conflicts in human history—the First World War.

1. Uvod

U drugoj polovini XIX vijeka balkanski narodi u Dvojnoj monarhiji počinju da se bore za unutrašnju autonomiju, a autonomne oblasti pod osmanskom vlašću traže nove

saveznike.¹ Tada se mijenja spoljna politika Rusije - umjesto vjerske komponente, kao sredstvo zbližavanja sa balkanskim narodima se koristi slavenofilstvo, umjesto dogmatskog savezništva sa nepouzdanom Austrougarskom, traži se savezništvo liberalne Francuske. To omogućava pribiranje snaga, međutim, novi rat sa Turskom, pobjeda sa teškim gubicima i Berlinski kongres ostavili su težak utisak i u Rusiji i na Balkanu. Austrija je skupo naplatila svoju neutralnost u ratu dobivši uz pomoć Njemačke u Berlinu pravo na okupaciju Bosne i Hercegovine i držanje trupa u Sandžaku.² Ovog puta pobjedu na Balkanu je izvojevala Austrougarska odnosno Andrašijeva politika sprečavanja stvaranja velike slovenske države³. Njen uticaj se širi na države koje su bile pod snažnim ruskim uticajem. Crnu Goru pritiska trgovinom, Srbiju i trgovinom i političkim uticajem za vrijeme Milana Obrenovića, sprečava saradnju ovih dviju države razdvajajući ih i teritorijalno u Sandžaku i intrigama u dinastičkoj borbi. Sa Rumunijom je imala tajnu vojnu konvenciju od 1883, sa Bugarskom je bila u bliskim političkim i privrednim odnosima od 1885. Međutim, ruski uticaj se polako vraća u Bugarskoj 1897. priznanjem Ferdinanda Koburškog za knjaza i uspostavljanjem rusofilske vlade Stoilova, u Srbiji za vrijeme carinskog sukoba sa Austrougarskom na inicijativu vlade Stojana Novakovića,⁴ dok je Crna Gora zadržana subvencijama.

Austrougarska se od poraza za prvenstvo u germanskom svijetu ponaša kao lešinar. Svoje gubitke u Italiji nastoji da

¹ Ovaj rad je nastao na osnovu podataka iz diplomskog rada *Balkanska politika ruskog ministra inostranih poslova Izvoljskog* koji sam odbranila na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, 12. jula 2011. godine.

² Sava Živanov, *Rusija na prelomu vekova*, Beograd 2002, 352-353, 364-365.

³ V. P. Potemkin, *Istorija diplomatije*, sveska druga, Beograd 1949, 31-32.

⁴ Mihailo Vojvodić, *Srbija i balkansko pitanje (1875-1914)*, Novi Sad 2000, 154-155.

pokrije prodorom na Balkan na račun slabog Osmanskog carstva vežući prethodno ruke Rusiji ugovornim obavezama. Međutim, to je bio mač sa dvije oštrice. Širenjem teritorije, Austrougarska počinje da gaji nezdrave iluzije o uticaju do Soluna, a ustvari ona je samo produžena ruka njemačkog uticaja koji teži čak do Indije. S obzirom na njenu unutrašnju nestabilnost uključenje buntovnog balkanskog stanovništva koje se u društveno-istorijskom razvoju, vjerskim i ekonomskim osobenostima veoma razlikuje od Austrougarske, dodatno bi potreslo državu jačajući slovenski element i povećavajući zahtjeve. Dobri odnosi sa Rusijom više nijesu bili mogući zbog izvrgavanja savezništva radi lične koristi.

Formalno, savez Austrougarske, Njemačke i Rusije postojao je za vrijeme Bizmarka (do 1890) koji je koristio anglo-ruske i rusko-turske suprotnosti. On je smatrao da je najveći neprijatelj Francuska, a da po svaku cijenu treba izbjeći rat sa Rusijom. Njemačka je pored toga imala i veliki ekonomski uticaj u Rusiji koji se osamdesetih počeo smanjivati u korist francuskog.⁵

U posljednjim decenijama XIX vijeka jača ratna struja koja koristi diplomatiju sile i želi novu podjelu svijeta. Njen predvodnik je bio mladi njemački car Viljem II. Godine 1879. formalizuje se savez Austrougarske i Njemačke. Trojni savez⁶ Austrougarske, Njemačke i Italije iz 1882. odražavao je skup država koje žele novu podjelu svijeta. To je bio početak polarizacije među velikim silama. Ipak, dok su prve dvije države

⁵ Potemkin, *n. d.* 53-54. Odnosi su se naglo zaoštrili nakon njemačke zabrane uvoza ruske stoke i visokih carina na žito na šta su Rusi odgovorili carinama na ugalj i gvožđe. *Isto*, 77-79. Francuski zajam Rusiji (1888-1896) je iznosio preko 5.5 milijardi zlatnih franaka da bi 1901-1906 povećan za 2.5 milijarde franaka. Živanov, *n. d.* 339.

⁶ Ustvari je postojala četvoročlana koalicija, ali je ugovor sa Rumunijom bio tajan. Andrej Mitrović, *Prodor na Balkan i Srbija 1908-1918*, Beograd 1981, 11.

bile čvrste saveznice, interesi Italije i Austrougarske su se sukobljavali na Balkanu. Sve do jeseni 1908. oni će se rješavati kompromisima. Ubrzo dolazi do ostvarenja Bizmarkove noćne more: zbliženja Rusije i Francuske kao reakcije na Trojni savez. Uslijedio je francusko-britanski „srdačni sporazum“ 1904. godine. Zbližavanje Rusije sa Engleskom je išlo teže zbog sukoba na Dalekom istoku. Ustvari, to zbližavanje nije bilo savez u pravom smislu jer se svodilo većim dijelom na uklanjanje nesporazuma i zajednički međunarodni istup.⁷ Balkan će ubrzo postati šahovska tabla za međusobno odmjeravanje velikih sila gdje su interesi balkanskih naroda rado žrtvovani. Upravo će ova okrutna diplomatska igra odrediti budući raspored snaga na balkanskom i globalnom nivou.

2. Balkan početkom XX vijeka

2.1. Međusobni odnosi balkanskih država

Promjena odnosa snaga na svjetskoj političkoj sceni, početkom XX vijeka, kao i mnogo puta ranije, odrazila se na Balkan. Rusija neoprezno⁸ ulazi u rat sa Japanom koji je još jednom izbacio iz reda velikih sila. Upravo zbog ovog rata Rusija potpisuje sa Austrougarskom ugovore o održanju *statusa quo* na Balkanu. Zbog nacionalnih sukoba unutar države,

⁷ Ugovorom iz 1887. međusobno su se obavezale da neće bez sporazuma sa drugom privremeno ili trajno mijenjati *status quo* na Balkanu. *Isto*, 12.

⁸ Japan je dobio usmenu potvrdu blagonaklone neutralnosti od Njemačke, finansijsku pomoć od Engleske i SAD-a, a odbrambenim savezom sa Engleskom se obezbijedio od Francuske. Ruski car Nikolaj je bio okružen neodgovornom kamarilom, a pod pritiskom Viljema II koji mu je dodijelio ulogu branioca Evrope od „žute opasnosti“ započeo je rat u vrijeme kada strateški važna transsibirski željeznica nije bila dovršena, Potemkin, *n. d.* 139-141.

nesigurne podrške Njemačke i pomirljive politike Goluhovskog, Austrougarskoj je tada odgovarao mir.⁹

Ilindenski ustanak u Makedoniji, 1903. godine, je ukazao na krizu osmanskog feudalnog sistema, ali još više na poodmakli proces sazrijevanja nacionalne svijesti balkanskih naroda pod turskom vlašću. Uopšte, balkanski narodi sada su politički aktivniji u rješavanju balkanskih pitanja.¹⁰ U Mircštegju (kod Beča) 15. oktobra 1903. na sastanku Nikolaja II i Franja Josifa se izrađuje projekat reformi u Makedoniji. U memorandumu dvije sile zahtijevaju široke reforme turske žandarmerije, administracije, sudstva, poreske politike i ukidanje bašibozuka uz obezbjeđenje ravnopravnog položaja hrišćana u javnim službama. Pored turskog podanika, Hilmi-paše, ostvarenje reformi će pratiti dva agenta, austrijski i ruski, a njima će se pridružiti i agenti Francuske, Njemačke, Italije i Engleske.¹¹ Ovo je bio prvi znak slabosti Rusije koja je dopuštala miješanje Austrougarske na Balkanu.¹² Najveći dio reformi je izveden do 1906, mada je mandat velikih sila produžen do jula 1914.¹³

Crnogorski knjaz Nikola, kojeg je svojevremeno Aleksandar III nazvao „jedinim iskrenim i vjernim prijateljem Rusije“, nakon Mirčteškog sporazuma živi u strahu od austrijske agresije. U tom smislu jača prijateljske veze sa Austrougarskom često posjećujući Beč vodeći razgovore sa austrijskim

⁹ *Isto*, 143.

¹⁰ Radoslav M. Raspopović, *Diplomatija Crne Gore 1711-1918*, Podgorica - Beograd 1996, 430.

¹¹ Čedomir Popov, *Istočno pitanje i srpska revolucija 1804-1918*, Beograd 2008, 274. Velike sile su strahovale od poremećaja evropske ravnoteže zbog osvajačkih planova Srbije i Grčke, pa su zahtijevale strogu međunarodnu kontrolu. Nada Tomović, *Rusija i srpsko pitanje u aneksionoj krizi u Bosni 1908-1909*, Podgorica 2008, 55.

¹² Raspopović, *n. d.*, 434.

¹³ N. Tomović, *n. d.*, 27-28.

poslanikom. Austrougarskoj je ovakva politika Crne Gore najviše odgovarala jer je željela da je potčini mirnim putem, političkim i ekonomskim sredstvima. Još 1896. Crna Gora je dobila subvenciju od Austro-Ugarske koja je zatim prekinuta zbog navodne zloupotrebe tog novca u antiaustrijskoj propagandi u Boki i Dalmaciji¹⁴. Austrougarska je bila glavni spoljnotrgovinski partner Crne Gore i vlasnik većeg kapitala u Crnoj Gori. Ipak, knjaz je pokušavao da se oslobodi austrijskog uticaja kroz kovanje sopstvene valute, favorizovanje italijanskog kapitala¹⁵, pa i vojne pomoći Italije, čiji su se interesi sukobljavali sa austrijskim u Albaniji.¹⁶

Crna Gora 1903. pokazuje interes za savez sa Srbijom.¹⁷ Odnosi Crne Gore sa Rusijom u ovom periodu su lošiji jer Rusija nema snage da se bavi Crnom Gorom nakon zapleta na Dalekom istoku. Crna Gora jeste ponudila vojnu pomoć u ratu sa Japanom,¹⁸ ali je zbog čestih razgovora i posjeta sa austrijskim državicima i bliskošću sa Italijom izazvala podozrenje ruske diplomatije. Kada se pomene još incident sa

¹⁴ Novica Rakočević, *Crna Gora i Austrougarska 1903-1914*, Titograd 1983, 25.

¹⁵ Italijani su imali monopol duvana, koncesiju za izgradnju luke u Baru, željezničke pruge od Bara do Virpazara, koncesiju za plovidbu po Skadarskom jezeru, obavljanje poslova iz oblasti poštansko-telegrafskog saobraćaja i sl. Raspopović, *n. d.*, 431. Knjaz je pokušavao da se oslobodi štetnog italijanskog monopola na duvan. Pavičević, *Rusija i aneksiona kriza 1908-1909*, Titograd 1984. (zbirka dokumenata)

Izvjestaj Maksimova Izvoljskom, Cetinje, 5. januar 1908, 55-56.

¹⁶ Raspopović, *n. d.*, 432.

¹⁷ Rakočević, *n. d.*, 21.

¹⁸ Početkom rata na mnogobrojna traženja Crnogoraca, knjaz Nikola je ponudio ruskoj vladi pomoć od 1.000 vojnika koji bi ratovali u Mandžuriji, ali je ruska vlada odbila uz posebnu zahvalnost za taj gest. Raspopović, *n. d.* 431-432.

Solovjevom,¹⁹ posjete Beču i Berlinu²⁰ uz posredstvo Italije, pojavljivanje prijestolonaslednika Danila u društvu Franca Ferdinanda u Dubrovniku, septembra 1906. jasno je da se spoljnopolitički kurs Crne Gore mijenja tražeći uticajnije saveznike. Zato je upravo 1906. došlo do preispitavanja odluke o daljem subvencionisanju Crne Gore. Knjaz Nikola, međutim, već maja 1907. putuje u Beč i u dva navrata razgovara sa Franjom Josifom i ministrom Erentalom.²¹

Srbija je sa Majskim prevratom potpuno promijenila svoju politiku. Nova dinastija Karađorđević želi da dobije međunarodni kredibilitet, pa se približava Rusiji²² napuštajući dotadašnju austrofilsku politiku.²³ Međutim, srpska spoljna

¹⁹ Pošto je ruska vojska doživjela u ratu sa Japanom težak poraz kod Cušime 15. maja (po starom kalendaru) ruski poslanik J. A. Solovjev je tražio odlaganje svečanog otvaranja italijanske fabrike za preradu duvana u Podgorici. Knjaz je tada bio u Karlsbadu, a prestolonaslednik Danilo nije htio da ga poslušati zabranivši čak i održanje liturgije u spomen poginulih vojnika. Tražio je i smjenu Solovjeva u čemu ga je podržao otac, knjaz Nikola prijetnjom: „ili Solovjev mora biti povučen sa Cetinja, ili se on Nikola, neće vratiti u svoju zemlju.“ Solovjev je smijenjen, na njegovo mjesto je naznačen Maksimov, *Isto*, 432.

²⁰ U Berlinu je u vrijeme Cušimske bitke knjaz primljen zajedno sa japanskim princem Arisagom, *Isto*, 433.

²¹ *Isto*, 437-438.

²² Razlog su loši odnosi sa Francuskom i Engleskom nakon prevrata koje su se jedno vrijeme prijeteći držale prekinuvši diplomatske odnose sa Srbijom. Upravo zahvaljujući zahtjevu Rusije da se zavjerenici udalje iz okoline kralja Petra umjesto da im se sudi, i vraćanju njihovog poslanika krajem marta 1904. Ubrzo su normalizovani odnosi sa ostalim državama, N. Rakočević, *Politički odnosi Crne Gore i Srbije 1903-1918*, Titograd 1981, 26.

²³ Rusofilski kurs Obrenovića ponovo počinje 1900. sa vjenčanjem kralja Aleksandra i Drage Mašin, ali je to bio više privremeni politički manevar nego trajna politička težnja. Ranije je zbog carinskog sukoba sa Austrougarskom, Stojan Novaković počeo proruskiju politiku. Vidi M. Vojvodić, *n. d.* 143-153.

politika predvođena Nikolom Pašićem (od februara 1904) je bila veoma fleksibilna čuvajući se od pretjeranog oslanjanja na jednu državu. Parlamentarizam u Srbiji počinje da se razvija, po ustavu iz 1888. godine. Srbija stiže ugled kod južnoslovenskih naroda kao budući balkanski Pijemont. Ipak, za vrijeme uklanjanja zavjerenika iz vlasti, političke prilike su bile jako nestabilne: od 29. maja 1903. do 3. aprila 1906. promijenilo se šest vlada sa prosječnim trajanjem od 162 dana.²⁴ Nakon toga dolazi relativno stabilan period vlade Nikole Pašića.

Odnosi Srbije sa ostalim državama Balkana su loši iako se u ovom periodu bilježe samostalni pokušaji sklapanja saveza balkanskih država. Sa Crnom Gorom posebno su bili loši zbog dinastičkog sukoba. Rakočević smatra da taj sukob počinje od stvaranja svjetovne vlasti u Crnoj Gori.²⁵ Postoje i osnovane sumnje da je knjaz Nikola u vrijeme srpsko-bugarskog rata planirao oružani upad u Srbiju za preuzimanje vlasti sa svojim zetom²⁶ Petrom Karađorđevićem i Nikolom Pašićem, ali je spriječen intervencijom ruske vlade. Takođe, knjaz nije krio želje da zauzme bugarski presto nakon abdikacije Aleksandra Batenberga što je dodatno izazvalo sukob sa Milanom Obrenovićem.²⁷ Posjete kralja Aleksandra Crnoj Gori i knjaza Srbiji ublažile su suprotnosti i otvorile neka sporna pitanja budućeg saveza.²⁸ Pritisak na kralja Aleksandra da ustupi

²⁴ Rakočević, *n. d.*, 73.

²⁵ Knjaz Danilo je navodno zbog odsusustva podrške kneza Mihaila u ratu sa Turskom uspostavio neke kontakte u Srbiji za svrgavanje kneza. *Isto*, 13.

²⁶ Petar Karađorđević je 1883. oženio knjaževu ćerku Zorku

²⁷ Raspopović, *n. d.* 442-443, Pravi stav ruske vlade je da Crna Gora i način vladanja u njoj ne odgovaraju savremenim političkim tokovima, Pavićević, *n. d.*, 17.

²⁸ Vidi: Milić F. Petrović, „Poseta knjaza Nikole Petrovića Beogradu 1896. i kralja Aleksandra Obrenovića Cetinju 1897“, *Zbornik radova Kralj Nikola - ličnost, djelo i vrijeme*, Podgorica 1998, 273-285.

prijesto je takođe postojao. Knjaževska porodica nije mogla da krije uzbuđenje zbog svrgavanja Obrenovića, ni razočaranje dolaskom na vlast Karađorđevića.²⁹ Dinastički sukob je ipak uzeo maha i Srbija je povukla poslanika sa Cetinja već jula 1903.³⁰ Čuli su se samo napadi u srpskoj štampi³¹ zbog knjaževog apsolutizma i razračunavanja sa opozicijom³², a u crnogorskoj zbog navodne upletenosti u to srpske dinastije³³.

Tajni savez Srbije i Bugarske koji je podrazumijevao i carinski savez sklopljen je u ljeto 1905. Kada je ugovor, suprotno dogovoru, iznesen u bugarskom parlamentu, Austrougarska je prekinula pregovore o trgovinskom ugovoru sa Srbijom zahtijevajući da se taj savez otkaže ili izbace neke odredbe. Kada je Srbija odbila, otpočeo je carinski rat odnosno zatvorena

²⁹ Računalo se da će zavjerenici pozvati za vladara ili samog knjaza ili njegovog mlađeg sina Mirka. Nakon razočaranja ipak je poslata pozdravna depeša. Rakočević, n. d. 20.

³⁰ Crna Gora neće imati poslanstvo u Beogradu do 1913, a Srbija ga na Cetinju ima tek od posjete kralja Aleksandra, mada će poslanik biti brzo povučen zbog sukoba sa vladom Vladana Đorđevića. Srpski poslanik neće biti na Cetinju do 1907. *Isto*, 21.

³¹ *Isto*, 48-49.

³² Narodna stranka (Klubaši) su se zalagali za veća politička prava legalnim sredstvima, u krajnjem slučaju tražeći dolazak prestolonaslednika Danila na vlast, *Isto*, 73.

³³ Razlog je opozicija knjaževom načinu vladanja koja je zbog niske političke kulture u zemlji dolazila od crnogorskih studenata iz Beograda predvođenih Todorom Božovićem. Oni su tražili uvođenje parlamentarizma kao u Srbiji ne uviđajući istorijsko-političke okolnosti koje su to onemogućavale, spremajući se u krajnjem slučaju za revolucionarnu akciju. Uživali su simpatije na Balkanu, ali njihove veze u Crnoj Gori bile su samo sa poslanicima i pojedinim pristalicama Narodne stranke koji su bili podvrgnuti progonu vlasti. *Isto*, 42-53.

je granica i zabranjen uvoz i prevoz srpske stoke i mesa preko teritorije Austrougarske.³⁴

Crna Gora se držala ravnodušno prema Carinskom ratu strahujući od mjera Austrougarske prema njoj. Austrougarski listovi su štampali izmišljene izjave crnogorskih državnika da bi pojačali nesuglasice.³⁵ Radikalska vlada je pokušala da utiče na negativno pisanje *Odjeka*, *Štampe* i *Dnevnog lista* o crnogorskoj vlasti i negirala težnju da utiče na unutrašnje stvari Crne Gore. Pored toga, politička aktivnost crnogorske omladine u Beogradu nije bila nezakonita.³⁶ Istog dana kada je srpski poslanik Jovan Jovanović došao na Cetinje, 8. novembra 1907, na prvom zasijedanju crnogorske skupštine knjaz Nikola je saopštio da su otkrivene bombe, sredstvo za atentat na njega. Po svjedočenju Nastića, austrijskog agenta, bombe su nabavljene u Kragujevcu februara 1907. (prije terora vlade Tomanovića) i upućene u Beograd u aprilu. Za to su navodno odgovorni organizacija Slovenski jug, urednik istoimenog lista Ljuba Jovanović, prestolonaslednik Đorđe i kralj Petar.

Bombaška afera je bila iznenađenje za srpske vlasti. Smatrali su da je sve iskonstruisano radi progona opozicije (Klubaša). To su mislili i strani poslanici. Ugled Srbije je trebalo smanjiti, desilo se da se smanjio ugled Crne Gore. *Glas Crnogorca* stalno

³⁴ Luka Vukčević, *Crna Gora u bosansko-hercegovačkoj krizi 1908-1909*, Titograd 1985, 48. Carinski rat je doprinio ekonomskoj i političkoj samostalnosti Srbije i otvorio nova tržišta, Pavičević, *n. d.* Izvještaj Sergejeva Izvoljskom, Beograd, 22. januar 1908, 80-82, Izvještaj Jevrejinova Izvoljskom, Beograd 5. avgust 1908, 368-369.

³⁵ Njenu politiku najbolje odlikavaju riječi Gizla (poslanika na Cetinju 1910-1913): „Za nas Austrijance mnogo je značilo suparništvo između Srbije i Crne Gore. Ali ono nije imalo korijena u narodu, ono je bilo gore, u redovima kraljevske porodice i najbližih njihovih pristalica, tamo je mržnja prema dinastiji Karađorđevića bila neskrivena.“ Vukčević, *n. d.*, 44-45.

³⁶ Rakočević, *n. d.*, 54-55.

polemiše sa srpskom i jugoslovenskom štampom. Knjaz je kritikovan je od strane srpske, hrvatske i crnogorske omladine iz Austrougarske i Rusije. Svaki pokušaj da se radi na zajedničkoj spoljnoj politici je ignorisan od crnogorske vlade, dok se u narodu taj sukob ne osjeća tako da i dalje vlada oduševljenje Srbijom kao najbogatijom i najsnažnijom srpskom zemljom.³⁷ Srpska vlada je 25. januara odbila crnogorski zahtjev za izručenje sedam crnogorskih studenata, istaknutih članova optužene organizacije, jer ne postoji sporazum o izručenju, a radi se o političkim krivcima čije izručenje zabranjuje 31. član srpskog ustava. Dva studenta uhapšena u Beogradu, Božović i Donović, su pušteni iz zatvora nakon 60 dana jer nije bilo dokaza protiv njih.³⁸

Nastićevo „spontano“ svjedočenje, za šta je on dobio 2.000 perpera, rezultiralo je prekidom diplomatskih odnosa jer je Jovanović napustio Cetinje 6. juna. Tek tada, uvidjelo se da su knjaz i Tomanović pretjerali. Presuda je donesena 27. juna 1908. Osuđeno je 50 lica, 6 na smrt (samo dvojica su bila uhapšena), pa ih je knjaz pomilovao. Na ličnu intervenciju ruskog ministra inostranih poslova, Izvoljskog, Nastićevo ime i svjedočenje je izbačeno iz presude.³⁹

Srbija je posebnu pažnju poklanjala savezu sa Bugarskom i konfrontiranju Italije Austrougarskoj, ali bez uspjeha.⁴⁰ Naprotiv, namjera bugarske vlade da otvori konzulat u Nišu i pregovori o tome su izazvali nemir u Srbiji, pa je bugarski poslanik Rizov opozvan novembra 1907. iz čisto političkih razloga, kao simboličan prekid pregovora, iako je znatno doprinio smirivanju sukoba između dviju zemalja. Na njegovo

³⁷ *Isto*, 59-65, U sastavljanju spiska optuženih učestvovao je Janko Vukotić što će stvoriti negativnu sliku o njemu u Srbiji.

³⁸ *Isto*, 67-68.

³⁹ *Isto*, 71-72.

⁴⁰ *Isto*, 33.

mjesto je postavljen Tošev.⁴¹ Novi poslanik je postao meta napada štampe, uglavnom opozicione, ali je to, ipak, negativno uticalo na međusobne odnose Srbije i Bugarske. Pored toga, postojao je lični sukob između kralja Petra i knjaza Ferdinanda.⁴² Sukobi četa u Makedoniji su bili redovna pojava. Izvoljski je upozoravao srpsku vladu na nedopustivost saradnje srpskih i grčkih četa protiv Bugara jer bi to stvorilo ratno žarište.⁴³ Srbi su to demantovali i okrivili Bugare za takve glasine.⁴⁴

2.2. Osvrt na prilike u balkanskim posjedima Austrougarske

U Hrvatskoj se organizuje srpsko-hrvatska opozicija. U Rijeci se 2. oktobra 1905. sastalo 40 hrvatskih poslanika iz Hrvatske, Dalmacije i Istre i podržalo mađarsku borbu za ustavna prava i slobode i narodno samoopredjeljenje. To isto je uradilo 26 srpskih poslanika iz istih oblasti u Zadru 12. decembra iste godine.⁴⁵ Time je udaren temelj novom talasu srpskih i hrvatskih partija na habzburškom prostoru. Borba protiv šovinizma se zasnivala na ideji da su Srbi i Hrvati jedan narod, koji govori istim jezikom uz potpunu ravnopravnost ćirilice i latinice i pravo isticanja nacionalne zastave prema proporcionalnom rasporedu stanovništva.⁴⁶ Opozicija je

⁴¹ Pavićević, *n. d.*, Izvještaj Sergejeva Izvoljskom, Beograd 7. januara 1908, 56-57.

⁴² *Isto*, Izvještaj Sementovskog-Kurila Izvoljskom, Sofija 10. januar 1908, 63-66.

⁴³ *Isto*, Depeša Izvoljskog Sergejevu, Petrograd, 1. maj 1908, 245.

⁴⁴ *Isto*, Povjerljiva depeša Sergejeva Izvoljskom, Beograd 3/16 maj 1908, 248.

⁴⁵ Vladimir Ćorović, *Odnosi Srbije i Austrougarske u XX veku*, Beograd 1936, 156.

⁴⁶ Milorad Ekmečić, *Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX vijeka*, Beograd 1997, 377.

pokušavala da iskoristi sukob Mađara sa Austrijancima oko dobijanja prava na zvanični jezik. Međutim, Mađari su kao i Austrijanci 1848, ne samo izigrali povjerenje nego vršili mađarizaciju. To su pokušali zakonom o obaveznom učenju mađarskog jezika u osnovnim školama i *Željezničkom pragmatikom* koja je zahtijevala znanje mađarskog jezika za sve činovnike i službenike željeznice. Različitim postupcima Mađari preko svojih pristalica u Hrvatskoj krunje autonomiju srpskog i hrvatskog sabora.⁴⁷ Za bana je 6. januara 1908. postavljen baron Pavle Rauh sa zadatkom da rasturi srpsko-hrvatsku koaliciju. Dobivši pokriće od mađarske vlade, uprkos izgubljenim izborima on je nastavljao da vlada apsolutistički gušeći narodno nezadovoljstvo.⁴⁸

U Bosni i Hercegovini narodu je bilo tuđe strano činovništvo, obično nižeg socijalnog porijekla i vojnih činova, bez znanja srpsko-hrvatskog jezika. 1904. bilo je 34.5% činovnika iz Austrije, 38.29 % iz Mađarske, a samo 26.48% iz Bosne i Hercegovine, u žandarmeriji 88% Austrijanaca i Mađara, a 12% domaćeg stanovništva. Korumpirana vlast i besmislena politika denacionalizacije⁴⁹ uz vjersku netoleranciju izazivala je proteste prvo žalbama, memorandumima, onda demonstracijama. Zato je nastala jaka cenzura štampe koja je za takvo stanje optuživala stranu agitaciju.⁵⁰

Srbi iz Bosne i Hercegovine su počeli borbu za crkveno-školsku autonomiju još od 1896. Aktivnost jezuitskog reda i nadbiskupa Štadlera koji je nasilno pokrštavao muslimane nailazili su na podršku vlasti. Muslimani su tražili pomoć u

⁴⁷ Ćorović, *n. d.*, 157-161,

⁴⁸ *Isto*, 195-196.

⁴⁹ Bendžamin Kalaj, bivši poslanik u Beogradu, je radio na stvaranju bosanske nacije koristeći pritom i tzv. bosanski jezik, Mustafa Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2001, 374-380.

⁵⁰ V. Ćorović, *n. d.*, 162-163.

Turskoj, a pravoslavni u Srbiji, Rusiji, kod Srba u Austrougarskoj i kod Carigradske patrijaršije. Nakon smrti barona Kalaja vlast je počela da pregovara, pa su pravoslavni dobili autonomiju 1905, a muslimani 1909. Na vjerskoj osnovi se organizuju i prve političke partije.⁵¹ To nije bila smetnja za saradnju jer je još 1902. u Slavonskom Brodu stvorena srpsko-muslimanska opozicija koju su austrijske vlasti smatrale u osnovi srpskom.⁵²

Razlozi za snažan otpor austrijskoj upravi izražen i kroz stalno iseljavanje su prije svega, neriješeni agrarni odnosi i zloupotreba austrijskih vlasti. Naime, dok se najviše govori o psihičkom momentu kao razlogu za iseljavanje u Srbiju, Crnu Goru i Tursku, neriješeni agrarni odnosi su takođe uzroci za iseljavanje pretežno seljačkog stanovništva. Industrija nije bila razvijena tako da je seljak preživljavao od poljoprivrednih proizvoda ubiranih sa malog kmetovskog posjeda koji se s obzirom na brojnost porodice stalno usitnjavao. Povezanost sa gradom i uticaj robnonovčane privrede je loše uticao na ekonomsko stanje seljaka. Okupatorski sistem je postao nesnosan zbog poreza koji se prikupljao sa naročitom strogošću.⁵³ Kotarski predstojnik Lorenc Matić je rekao: „Bez razrješenja agrarnih odnosa može se ovim narodom upravljati samo bajonetama i nikada se od njega neće stvoriti dobri podanici.“⁵⁴

Vlasti su nastojale da zavade i demorališu stanovništvo. Za glavare pojedinih sela, knezove i muhtare dovodili su ljude „načeta morala“ koji su bili oruđe vlasti vezano materijalnim interesima. Njima se vršio direktan pritisak na stanovništvo,

⁵¹ *Isto*, 168-170.

⁵² M.Ekmečić, *n. d.*, 378-379.

⁵³ Kapidžić Hamdija, *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom*, Sarajevo 1968, 5-6.

⁵⁴ *Isto*, 7-9.

često su vršili konfidentsku službu, a zamjerali su se seljacima pri popisu zemljišta i određivanju katastra. Često su se koristile vjerske suprotnosti između muslimana i pravoslavaca u mješovitim selima, a korupcija je uzimala velikog maha.⁵⁵

3. Sukob interesa Austrougarske i Rusije na Balkanu početkom XX vijeka

3.1. Političke koncepcije Rusije

Situacija u Rusiji nije bila najpogodnija za vođenje aktivne spoljne politike. Poraz u ratu s Japanom je u spoljnoj politici spustio Rusiju na rang drugorazredne sile, a u unutrašnjoj je podgrijavao revolucionarne težnje izazvane socijalnim nezadovoljstvom gotovo svih slojeva društva. Politička javnost je bila podijeljena. Buržoaski krugovi od kadeta do umjerene desnice su se zalagali za saradnju sa Engleskom i Francuskom protiv Njemačke i Austrougarske koje bi pomogle u izvođenju reformi i smirivanju situacije. To je bilo u skladu sa velikom zavisnošću Rusije od englesko-francuskog zajma. Konzervativno dvorsko plemstvo okupljeno oko majke cara Nikolaja, Marije Fjedorovne, je bilo otvoreno progermanski nastrojeno. Jasan je, prema tome, i stav povodljivog cara Nikolaja. Uticajni ruski ministar finansija, kratko vrijeme predsjednik vlade, Vite, se zalagao za stvaranje Kontinentalnog bloka od Rusije, Njemačke i Francuske protiv Engleske. Drugi su bili za zbliženje sa Engleskom, ali oprezno, bez ustupaka sa ruske strane (ministar vojni Rediger, načelnik generalštaba Palicin). Stolipin – predsjednik vlade, Kokovcov, ministar finansija, Lamzdorf i Izvoljski, ministri inostranih poslova bili su pristalica laviranja između Engleske i Njemačke. Međutim, predstojeći događaji su pokazali da tako nešto nije bilo moguće

⁵⁵ *Isto*, 16-17.

i da Rusija umjesto da bude treći činilac u englesko-njemačkom sukobu mora da izabere saveznika.⁵⁶

Ruski ministar inostranih poslova Aleksandar P. Izvoljski⁵⁷ silom prilika postaje pristalica laviranja između Njemačke i Engleske. Uspio je da dobije povjerenje cara i često je „uspijevao da mu nametne svoju volju.“ Izvoljski je čak potpuno bio uvjeren u nesposobnost cara: „Ja ne mogu da shvatim kako se nasljednik, koji je samom sudbinom bio prednaznačen za vladanje jednom od najvećih imperija u svijetu, mogao da pokaže da je do takvog stepena nepripremljen za ispunjavanje najvećih obaveza.“⁵⁸ Kao što sam piše, Izvoljski je u mladosti bio pod uticajem slavenofila, da bi zatim želio da postane „zapadnjak“ do te mjere da se primjećivalo idolopoklonstvo ka britanskoj diplomatiji koje nije priličilo političaru jedne svjetske imperije.⁵⁹ Konzervativac, intimno vezan za stare saveznike, a školovan na engleskoj utilitarističkoj politici, velika mana novog ministra je lična sujeta i nedostatak hladnokrvnosti. To nije ostalo bez posljedica.

⁵⁶ *Isto*, 42-44.

⁵⁷ Aleksandar Petrović Izvoljski je rođen 1856. godine u Vladimirskoj guberniji. Njegova karijera je bila puna uspona i padova. 1882. je imenovan za prvog sekretara ruske misije u Rumuniji odakle je prešao u Vašington, na sličnu dužnost. Ruski poslanik u Vatikanu je postao 1894. godine. Poslije tri godine postaje poslanik u Srbiji. 1896-1899 radi pri bavarskom dvoru u Njemačkoj, a od 1899. je poslanik u Japanu. Tu je odigrao ulogu u mirnom i kompromisnom rješavanju sporova u podjeli sfera uticaja. Tada se Rusija odrekla uticaja u Koreji u zamjenu za njegovo očuvanje u Mandžuriji. Zaoštravanje odnosa sa Japanom rezultiralo je opozivanjem Izvoljskog iz Tokija 1902. i imenovanjem za poslanika u Danskoj. Postaje ministar početkom 1906. godine. *Isto*, n. d, 79.

⁵⁸ Živanov, *n. d*, 391, Aleksandar III je svog sina samo dvije godine prije dolaska na presto nazvao „momčićem sa dječjim razmišljanjem.“

⁵⁹ Pavićević, *n. d*, 38.

Novi ministar je stalno lutao. Izvoljski je 1906. pokušao da se približi Njemačkoj, kako bi je odvojio od Austrougarske i suprotstavio se njenim težnjama na Balkanu. Zatim se proglašava zaštitnikom sporazuma iz 1897. Avgusta 1907. daje izjavu u *Novom vremenu* da Rusija treba da ima slobodne ruke za djelovanje u Evropi i da je samo uspješan rat može uzdići kao državu. Takođe je kritikovao svog prethodnika Lamzdorfa zbog politike „zamrzavanja“ bolnih pitanja balkanskih odnosa i zalagao se za aktivnu politiku na Balkanu.⁶⁰ Odmah po završetku Rusko-japanskog rata Engleska je učinila prve pokušaje saradnje sa Rusijom. Početkom 1906. je odobrila veliki zajam sa Francuskom. Izvoljski je uporno radio na savezu sa Engleskom uprkos teškoj političkoj situaciji u zemlji i uticaju konzervativnih krugova. Čak ni zaključenje sporazuma sa Njemačkom u Svinemondu jula 1907. nije značio promjenu orijentacije jer je 18/21. avgusta 1907. u Londonu zaključen rusko-engleski sporazum. To je u stvari bila podjela interesnih sfera u Persiji i Avganistanu, ali je označila i nastanak Antante.⁶¹

Poslije svog putovanja po Evropi 1907. Izvoljski izvještava cara: „da Imperiji predstoji mir i zaključenje diplomatskih sporazuma, koji će nas štititi od novih komplikacija na Istoku, koji će Rusiji vratiti punu slobodu akcija i povratiti joj raniju ulogu u redu velikih evropskih država.“ To znači da se očekuje podrška Francuske, zbliženje sa Engleskom, jačanje uticaja na Balkanu i izmjena režima plovidbe u moreuzima u korist Rusije.⁶²

Međutim, uprkos navodnom zbliženju sa Engleskom stiče se utisak da Izvoljski po svaku cijenu pokušava da održi savez sa Austrougarskom i Njemačkom i *status quo* na Balkanu, a Engleska tu služi samo kao sredstvo manipulacije svojim bivšim

⁶⁰ *Isto*, 80-81.

⁶¹ *Isto*, 47-49.

⁶² *Isto*, 84.

saveznicima.⁶³ Izvoljski se vječno vraćao na Mircteški sporazum. Nakon poniženja u aneksionoj krizi on je ostao na ranijim stavovima. Govori o stvaranju balkanske koalicije (defanzivne, a ne ofanzivne) su služili kao maska pred javnim mnjenjem. Purtales 3/16. januara citira Izvoljskog: „Sve bi se moglo riješiti da smo mi ostali na osnovi rusko-austrijskog sporazuma. To je bila moja politika, koje sam se ja, kao učenik, kao učenik K. N. Lobonova, pridržavao snagom svog unutrašnjeg ubjeđenja. Mircteški sporazum mogao je jedino spriječiti konflikt između Rusije i Austrije.“⁶⁴ Očigledno je Izvoljski imao nešto zajedničko sa carem Nikolajem II koji je slijepo vjerovao u samodržavlje.

Glavni protivnik politike Izvoljskog je zapravo predsjednik vlade Petar A. Stolipin (1906-1911).⁶⁵ Njemu je uglavnom smetala samostalnost Izvoljskog u vođenju spoljne politike. Zbog toga ga je više puta kritikovao i tražio njegovu smjenu. Na svojoj strani je imao veliki dio štampe i slavenofilske krugove koji su osuđivali „nezdravi egoizam“ Izvoljskog.⁶⁶ Međutim, njegova naizgled radikalna politika se gubi pred vojnom nemoći Rusije. Glavni cilj ruske diplomatije je bio da Rusija izbjegne evropski rat i da se zbliži sa Turskom. Formalni protest protiv politike Austrougarske je bio očajnički krik slavenofilstva i svaljivanje krivice za sudbinu balkanskih naroda na Izvoljskog.

⁶³ *Isto*, 33-34.

⁶⁴ N. Tomović, *n. d.*, 95.

⁶⁵ Zalagao se za politiku „smirivanja revolucije“, tj. represije, odmjerenog reformatorstva (uglavnom agrarne reforme) i očuvanja „Velike Rusije.“ Živanov ga na više mjesta naziva nesuđenim ruskim Bizmarkom zbog plana da do 1917. modernizuje Rusiju i učini je velesilom. Međutim, domet njegovih reformi je zbog otpora konzervativaca i sklonosti ka kompromisima mali. Na kraju je postao žrtva dvorskih spletki: ubijen je septembra 1911. Vidi, Živanov, *n. d.*, 591-664.

⁶⁶ Vidi: N. Tomović, *n. d.* 105-114, 152-158.

Pored kritike, Stolipin je izradio plan o Balkanskom savezu na čelu sa Turskom dajući prioritet njenim interesima. U suštini, njegova politika se ne razlikuje puno od politike Izvoljskog, čak ni po pitanju vječite opsesije moreuzima. Međunarodne okolnosti su uticale da njegovi stavovi postanu sve bliži stavovima Izvoljskog.⁶⁷

3.2. Političke koncepcije Austrougarske

Austrougarska monarhija se početkom XX vijeka nalazila u dubokoj krizi, izazvanoj unutrašnjim problemima. Jačanje nacionalnih pokreta prijetilo je dezintegracijom Carstva. Slovenski narodi i Rumuni traže nacionalnu ravnopravnost. Mađari koji od 1867. predstavljaju ravnopravan dio Dvojne monarhije i uz Austrijance jedini povlašćen narod novim zahtjevima traže potpuno osamostaljivanje od Beča. Austrougarska počinje da gubi prestiž evropske sile. Okružena moćnim susjedima, Rusijom, Njemačkom i Italijom, i vezana za posljednje dvije čudnim savezom konkurenata⁶⁸ uz privredno nazadovanje i sve jači francuski uticaj, monarhija je morala da se bori za opstanak na račun slabog Osmanskog carstva i malih balkanskih država, tj. prodorom na Balkan kao prvom etapom prodora na Istok.⁶⁹ Međutim, to nije bilo nimalo lako. Njeni

⁶⁷ Vidi: *Isto*, 96-105.

⁶⁸ Iako su Austrougarska i Italija nastupale zajedno protiv Velike Britanije i Francuske bile su sukobljene na Jadranu i Balkanu. S druge, strane najjača saveznica Austrougarske, Njemačka je ostvarenje svojih pangermanskih težnji vidjela kroz aneksiju svoje saveznice, a buran ekonomski razvoj Njemačke nasuprot slabljenju austrijske privrede i konfrontacija sa zemljama Antante stvarali su monarhiji i unutrašnje i spoljašnje neprijatelje. (A. Mitrović, *n. d.* 62-63)

⁶⁹ Drang nach dem Osten je programska krilatica Njemačke i Austrougarske koja jača 80-ih godina XIX vijeka, a znači širenje na Istok sprovođenjem aneksija, stvaranjem sistema podređenih država i uspostavljanjem interesnih sfera. (*Isto*, 9)

interesi su se sukobljavali sa interesima Rusije, a zatim i Velike Britanije i Francuske, kao i sa uticajem francuskih bankara i njemačkih trgovaca. Na otpor balkanskih država nije mnogo računala, iako je Srbija pokazivala žilavost. Ipak, svaki sukob na Balkanu bi ustalasio nacionalne težnje u Monarhiji, pa je kao osnovni spoljnopolitički projekat postavljeno rješavanje jugoslovenskog pitanja pod okriljem Monarhije. Prvi korak je bila aneksija Bosne i Hercegovine. U tim programski odlučujućim momentima 1906. godine, mijenja se rukovodstvo Austrougarske: predsjednik austrijske vlade postaje baron Vladimir fon Bek, ministar spoljnih poslova i predsjedavajući Zajedničkog ministarskog savjeta baron Alojz Leksa fon Erental (26. oktobra), general baron Franc fon Šenajh ministar rata i baron Konrad fon Hecendorf kao načelnik Generalštaba (24. novembra) uz veće učešće prestolonaslednika Franca Ferdinanda.⁷⁰

Najznačajnija ličnost je svakako Erental⁷¹ koji daje novi zamah imperijalističkoj politici. Konzervativan po ubjedenjima, odan dinastiji Habzburga, tražio je nove načine jačanja monarhije spremno se upuštajući u rizike, ali nikad ne gubeći kontrolu nad situacijom. Erental je imao tačno određenu političku koncepciju: Monarhija ne smije da se izlaže opasnostima jednog velikog rata, mora da ima jasne i krupne ciljeve koji treba da se postignu i uz rizik, očuvati samostalnost od Njemačke tako da u slučaju evropskog ili svjetskog rata Austrougarska nema obavezu da uđe u njega kao saveznik.⁷²

⁷⁰ Isto, 64.

⁷¹ Sforca je napisao: „U jednoj češkoj porodici rodio se 1854. godine Alojz Leksa Erental. Oženjen iz porodice Sečenji koja je pripadala mađarskom Olimpu, Erental je od početka smatran čovjekom antislovenske koterije, naročito njenog mađarskog dijela, koja je poslije Cara imala najveću vlast u komplikovanom austrijskom sistemu ravnoteže.“ L. Vukčević, *n.d.* 72.

⁷² A. Mitrović, *n. d.* 66-67.

Njegov politički program dat je u tri memoranduma datirana na 5. februar 1907.

Problem sa Mađarima se planirao riješiti uključenjem Dalmacije u njen sastav. Sa izlaskom na more Mađarska bi ušla u sukob sa Italijom, a imala bi poteškoće sa slovenskim elementom u Dalmaciji, Slavoniji i Hrvatskoj i moguć je sukob sa Srbijom. Tako bi Mađari postali zainteresovaniji za sudbinu monarhije i više bi se oslanjali na Austrijance.

Za Erentala je neophodno „postići pozitivnu konstrukciju jugoslovenskog problema“ tj. došlo bi do jugoslovenskog ujedinjenja, ali pod suverenitetom Monarhije i u granicama njenog mađarskog dijela. Tu se nije mislilo samo na jugoslovenske zemlje pod vlašću Monarhije. U memorandumu se kaže da dolazi „trenutak za pripajanje Bosne i Hercegovine Trojedinoj kraljevini, čime bi bilo završeno stvaranje srpsko-hrvatske grupe sa središtem u Zagrebu.“ U tom pravcu podržavano je hrvatsko-srpsko zbliženje izraženo Riječkom deklaracijom, ali isključivo pod mađarskom vlašću i uz jačanje „katoličke misli.“⁷³

„Stvaranje jake jugoslovenske grupe u okvirima krune Svetog Ištvana neće dozvoliti jačanje mađarske misli, nego će Monarhiju odvesti u onu kolotečinu koja je verovatno najprikladnija za njen razvitak, u kolotečinu trijalizma.“ Tako bi bio razbijen jugoslovenski pokret usmjeren protiv integriteta Monarhije. Pri tome „sigurno da ne treba suviše visoko cijeniti velikosrpsku propagandu samu po sebi“ jer „nailazi na već ojačale nacionalne pokrete kako u Hrvatskoj tako i u okupiranim krajevima i u Dalmaciji.“ Potrebno je pomoću „gravitacionog centra u Zagrebu stvoriti prirodnu protivtežu onom pokretu koji polazi od Beograda i sa Cetinja i nastoji da u velikosrpsku interesnu sferu uvuče Hrvatsku i okupirane oblasti.“ Rešavanje jugoslovenskog pitanja dovelo bi do „jačanja naše pozicije sile

⁷³ Isto, 69.

na južnim granicama Carstva“ i „osiguravanju i za daleku budućnost uticaja Monarhije na kapijama Orijenta.“ Što se tiče Srbije „naši odnosi sa ovom državom trebalo bi da dožive potpuni zaokret. Jugoslovenska grupa, od nas stvorena i pod štit Ištvanove krune stavljena, ukoliko sama stekne veliku privlačnu snagu, privući će Posavsku kraljevinu koja neće moći dugo da se opire. Privredno uzeto, ova privlačna snaga ispoljiće se tako što će se sama Srbija pre ili kasnije biti prinuđena da teži uključenju u austrougarsku carinsku uniju.“⁷⁴

Za razliku od Erentala, političara i diplomate, koji je uzimao više činjenica u obzir, vidio više načina i vodio računa o opasnostima, general Konrad fon Hecendorf je znao samo put najodlučnijeg postupanja i to po svaku cijenu. Erental je razvio praksu spasavanja Monarhije imperijalističkim nastupanjem na Balkanu kako bi se dobio i „položaj velike sile“, a Konrad je bio pristalica bezobzirnog imperijalizma. Svoje stavove je izložio u memorandumima iz decembra 1907: „Samo agresivna politika sa pozitivnim ciljevima omogućava spasavanje od propasti i postizanje uspjeha. Ko nema hrabrosti za takvu politiku, taj mora da računa sa propašću.“ On je takvu politiku nazvao politikom „velike akcije“ ili „velikog stila“ čiji je cilj „prestiz Monarhije“. Ova politika preporučuje: „Aneksija okupiranih oblasti i priključenje Srbije (Austrougarskoj) uključujući i njen središnji prostor sa Nišom; uzimanje centralnog rejona sa Nišom omogućava odlučujući uticaj na sva balkanska zbivanja, pa posjedanje Raške, koja nama nesumnjivo pripada, može tada bezopasno da uslijedi i da stekne svoju pravu vrijednost.“ Dalje, zagovara „uspostavljanje prijateljskih susjedskih odnosa sa Crnom Gorom na osnovama materijalnih interesa“ i neophodno je „pre nego što Balkan postane aktuelan“ blagovremeno se „obračunati sa Italijom.“ Dakle, u teorijskom smislu, postoje razlike u koncepcijama Erentala i Hecendorfa po pitanju Srbije,

⁷⁴ Isto, 70.

ali su već krajem 1907. te razlike iščezle. Naime, Erental je izjavio da je cilj „balkanske politike aneksija Bosne i Hercegovine i inkorporacija dela Srbije koji nije bugarski, dok bi bugarski dio trebalo da pripadne Bugarskoj.“⁷⁵ Napuštanje Sandžaka je u memorandumu opravdano političkim, vojnim i finansijskim razlozima, ali je daleko važnije osporavanje dotadašnjeg spoljnopolitičkog načela da je držanje Sandžaka pravo sredstvo za sprečavanje teritorijalnog dodira između Srbije i Crne Gore kao dio onemogućavanja stvaranja „jedne velike slovenske države na jugu.“ Taj način je napušten, a nađen je novi „u čupanju zla iz korena.“ To je značilo uništenje Srbije podjelom između Austrougarske i Bugarske. Prvo se planirao srpsko-bugarski sukob oko Makedonije koji bi rezultirao stvaranjem Velike Bugarske, a onda aneksija Srbije Austrougarskoj.⁷⁶ Sama Bugarska bi bila pretvorena u satelita političkim i kulturnim sredstvima.⁷⁷ Srpsko-bugarski sukob je bio samo komponenta austrijske politike usmjerene ka unošenju, pojačavanju i iskorišćavanju nesloge među balkanskim narodima. Tako se računalo sa razvijanjem tradicionalnog neprijateljstva Slovena i Albanaca i održavanje prijateljskih veza sa Crnom Gorom što se tretiralo kao zabijanje klina između Srbije i Crne Gore. Poželjna situacija bi bila: „Albanija koja je pod našom zaštitom postala nezavisna, Crna Gora sa kojom mi negujemo prijateljske odnose i Velika Bugarska koja nam duguje zahvalnost.“⁷⁸

Dakle, prvo aneksija Bosne i Hercegovine, pa podjela Srbije s Bugarskom i aneksija njenih djelova sa proširenjem interesnih

⁷⁵ *Isto*, 72-73.

⁷⁶ „Ukoliko mi podržimo bugarsku stvar u ovom sukobu i pomognemo stvaranje Velike Bugarske na račun Srbije, onda smo načinili i nužnu pripremu da u nekom trenutku povoljne evropske konstelacije možemo staviti ruku na ostali deo Srbije.“ (*Isto*, 75)

⁷⁷ *Isto*, 9.

⁷⁸ *Isto*, 75.

sfera na Crnu Goru, Albaniju i Bugarsku. Pošto je Bosna i Hercegovina faktički na Berlinskom kongresu pripala Austrougarskoj, a aneksija se planirala za jubilej Franja Josifa, godinama se planirala druga faza o komadanju Srbije. U Beču je tokom 1907. i 1908. oblikovana namjera o uništenju Srbije.⁷⁹ Nacionalne težnje mađarskog plemstva su umirene novom finansijskom nagodbom 8. oktobra 1907. Tako je otklonjena glavna prepreka aktivnoj politici prema Balkanu.⁸⁰

3.3. Željeznički projekti na Balkanu kao izraz političke suprotstavljenosti

3.3.1. Sandžačka željeznica – prva etapa prodora ka Solunu i Rusija

Prvi korak ka ostvarenju svoje političke koncepcije austrougarski ministar je zasnovao na privrednim interesima. Erental je 27. januara 1908. u austrougarskim delegacijama izložio svoj ekspoze.⁸¹ Istakao je da mu je cilj da kroz balkanske ekonomske puteve od Austrougarske napravi posrednicu između Centralne Evrope, Bliskog istoka, Egipta i Indije. Posebno značajno je zato povezivanje bosanske željezničke mreže sa Mitrovićem kroz Sandžak, za šta se već traži koncesija kod Porte. Takođe u Carigradu se podržava grčki plan željezničke pruge Solun – Larisa, a predlaže se i povezivanje Kotora sa crnogorskim primorjem.⁸² Ovakav plan je

⁷⁹ *Isto*, 76-77.

⁸⁰ N. Tomović, *n. d.*, 30.

⁸¹ Erental je svoj plan austrougarskoj vladi predstavio još u februaru 1907, Ljiljana Aleksić-Pejković, *Odnosi Srbije sa Francuskom i Engleskom 1903-1914*, Beograd 1965, 392.

⁸² Pavićević, *n. d.*, Izvještaj Urusova Izvoljskom, Beč, 23. januar/5. februar 1908, 87.

obezbjeđivao zaleđe njemačkom poduhvatu sa Bagadadskom željeznicom i time činio osnovu za opšti prodor austro-njemačkog imperijalizma ka Istoku.⁸³ Međutim, Erentalovo saopštenje u štampi svodi se na tvrdnju da je misija Austrougarske isključivo kulturno-ekonomska i da ne teži teritorijalnim dobitima na Balkanu. „Otvaranje Male Azije i Mesopotamije za trgovačko-ekonomske ciljeve će se uvijek računati kao veliko djelo njemačke preduzimljivosti. Austrougarska koja *vlada* Bosnom mora da koristi položaj među balkanskim državama.“ Povezivanjem turskih i grčkih željeznica dobio bi se pravi put od Beča kroz Budimpeštu, Sarajevo, Mitrovicu do Soluna i Pireja.⁸⁴

Projekat sandžačke željeznice je trebao da posluži i kao protivteža italijanskoj pruzi Bar – Skadar. U svom memorandumu od 7. septembra 1907, Erental kaže da sandžački projekat „prije svega ima podmiriti naše političke i vojničke interese, dok će naše privredne interese zadovoljiti samo u ograničenoj mjeri, a one balkanskih država baš nikako.“ Poslanik u Carigradu Palavičini je, naprotiv, uvjeravao velikog vezira da projekat nema veze sa prodorom do Soluna, da se njegova vlada zalaže za održavanje *statusa quo* na Balkanu, „a bilo bi apsurdno vjerovati, da bi austrougarska vojska mogla nastupati kroz uski i brdoviti Sandžak.“ On je 31. januara 1908. dobio iradu sa koncesijom za tu prugu.⁸⁵

Erentalov plan o izgradnji željezničke pruge, u ruskoj javnosti je shvaćen kao zlokobni znak politike čiji je cilj bio jasan. Rusku javnost je ovaj program više uznemirio nego bilo koji događaj u Centralnoj i Jugoistočnoj Evropi na početku XX vijeka.⁸⁶ Ser

⁸³ Lj. Aleksić-Pejković, *n. d.*, 392.

⁸⁴ Pavičević, *n. d.*, Povjerljivi izvještaj Urusova Izvoljskom, Beč 24. januar/6. februar 1908, 90-92.

⁸⁵ Ćorović, *n. d.*, 108.

⁸⁶ N. Tomović, *n. d.*, 138.

Čarls Harding, sekretar Forinj ofisa kazao je srpskom poslaniku u Londonu da se Mircteški sporazum očevidno razbolio. Englezi su tako ukazivali na konflikt interesa Austrougarske s obzirom na reformatorsku ulogu u Makedoniji. Francuska je takođe izrazila negodovanje, ali dosta umanjeno. Italija je to prihvatila kao svršen čin kritikujući neobavještanje saveznice.⁸⁷

3.3.2. Balkanski odgovor – projekat Jadranske željeznice

Ono što je predstavljalo dodatno neprijatno iznenađenje za Rusiju je nezainteresovanost srbijanskog javnog mnjenja za ovaj događaj koje se više bavilo sitnim lokalnim i političkim pitanjima. Sam predsjednik vlade, Nikola Pašić je bio smiren jer je smatrao da je projekat neostvarljiv iz više razloga. Prvo, neizbježan je energičan protest Italije zbog narušavanja statusa quo i, drugo, dobijanje koncesije od Porte naići će na teškoće jer bi se sama Porta tako uplela u teške sukobe sa Albancima. Takođe, usaglašen rad srpskog i ruskog poslanika u Carigradu će sigurno napraviti smetnje Austrougarskoj.⁸⁸ Pašić je uz to tvrdio da do Erentalovog govora niko u Srbiji nije znao za projekat.⁸⁹ Ruski poslanik Sergejev je smatrao da je Srbija uzdržana zbog predstojećeg potpisivanja trgovinskog ugovora sa Austrougarskom. Javnost je, sa druge strane, svjesna da bi ostvarenje Sandžačke željeznice bilo pogubno za Transbalkansku željezničku prugu.⁹⁰ Naime, prva molba ruskoj vladi⁹¹ jula

⁸⁷ Ćorović, *n. d.*, 111.

⁸⁸ Pavićević, *n. d.* Povjerljiva depeša Sergejeva Izvoljskom, Beograd, 20. januar/2. februar 1908, 68-69.

⁸⁹ *Isto*, Povjerljiva depeša Sergejeva Izvoljskom, Beograd 4/17. februar 1908, 110.

⁹⁰ *Isto*, Izveštaj Sergejeva Izvoljskom, Beograd 22. januar 1908, 82-83.

⁹¹ Ideja o srpskom željezničkom projektu potiče sa kraja XIX vijeka. Tada su vođeni pregovori sa Rumunijom o povezivanju preko Dunava. Ruska vlada

1907. za ostvarenje Transbalkanske (Jadranske) željeznice naišla je na slabu reakciju, da bi odmah nakon ekspozee Izvoljski upitao Dimitrija Popovića: „Šta je sa Jadranskom željeznicom?“⁹² Ovaj projekat je imao samo posredan, ali ne i praktičan značaj za Rusiju jer je trgovina usmjerena na moreuze, a Rumunija kao članica Trojnog pakta onemogućava vojno-strategijsku ulogu.⁹³

Pašić je želio da Rusija preuzme rukovodeću ulogu u projektu uz uključenje italijanskog kapitala. Istakao je da ima povjerenja u Rumuniju, ali ne i u Bugarsku.⁹⁴ Izvoljski je zato naredio poslaniku u Sofiji da skrene pažnju bugarskoj vladi na ekonomske i političke koristi od jadranske željeznice.⁹⁵ To je očigledno imalo rezultata jer je bugarski poslanik u Srbiji Tošev iskazao simpatije svoje vlade prema srpskom projektu.⁹⁶ Rumunski ministar Sturza je već 14. februara rekao srpskom poslaniku Mihailu Ristiću, da bi se čak moglo odmah pristupiti podizanju mosta na Dunavu kod Kladova.⁹⁷

Srpska vlada je dala instrukcije svom poslaniku u Parizu, Vesniću, da stupi u kontakt sa srpsko-francuskim sindikatom i obavijesti ga o namjeri vlade da podnese molbu Porti za koncesiju za izgradnju pruge od Prepolaca na srpsko-turskoj granici do Jadranskog mora uz isticanje ekonomskog značaja za Srbiju i strateškog za Tursku.⁹⁸ Pri izradi srpskog projekta uzet

nije odobraval, ali je dala milion franaka za proučavanje. Iz istog perioda je i sandžački projekat istaknut 1901, N. Tomović, *n. d.*, 192.

⁹² M. Vojvodić, *n. d.*, 289.

⁹³ Lj. Aleksić-Pejković, *n. d.*, 394.

⁹⁴ Pavićević, *n. d.* Povjerljivi izvještaj Sergejeva Izvoljskom, Beograd, 5. februar 1908, 114-115.

⁹⁵ *Isto*, Depeša Izvoljskog Sementovskom-Kurilu, Petrograd, 14. februar 1908, 135.

⁹⁶ *Isto*, Kopija depeše Sergejeva Izvoljskom, Beograd, 4. mart 1908, 168-169.

⁹⁷ Ćorović, *n. d.*, 117.

⁹⁸ *Isto*, Povjerljiva depeša Sergejeva Izvoljskom, Beograd, 25. januar/8.

je u obzir već postojeći projekat iz novembra 1906. Finansijska strana za njegovo ostvarenje je bila dobra, ali molba Porti predata je tek 13/26. marta.⁹⁹ U toj predstavi tražilo se spajanje pruga kod Mrdara na srpsko-turskoj granici i prolazak pruge kroz turska mjesta Priština, Štimlje, Prizren do luke San Đovani di Medova, a pominjala se i mogućnost sporedne grane ka crnogorskoj luci.¹⁰⁰

Velika Britanija nije podržala srpski projekat.¹⁰¹ Italija i Francuska su bile spremne da podrže srpski projekat pred Portom. Pošto je procijenjeno da bi projekat koštao 80-100 miliona franaka, srpsko-francuski sindikat bi dao polovinu, a Italija bi učestvovala sa 20 miliona.¹⁰² Srbija je, međutim, bila nepovjerljiva prema italijanskim bankarima.¹⁰³ Vladi je problem pravila i opozicija koja tvrdi da će Srbija imati malo ekonomske koristi od pruge.¹⁰⁴

Austrougarska i Njemačka su izjavile da „neće praviti smetnje“ u Carigradu.¹⁰⁵ Beč je dakle, samo formalno dao podršku svakom željezničkom projektu na Balkanu, ali u stvari

februar 1908, 94-95.

⁹⁹ *Isto*, Povjerljivi izvještaj Sergejeva Izvoljskom, Beograd, 5. februar 1908, 114-115.

¹⁰⁰ *Isto*, Izvještaj Sergejeva Izvoljskom, Beograd, 4. mart, 1908, 169-171. Italija je željela da spriječi jak francuski uticaj u projektu uz svoje veće angažovanje, što je usporilo dostavljanje predstavke-tek 29. februara u Carigradu. Pred Portom su je 18. marta podržali ruski, francuski i italijanski poslanik

¹⁰¹ *Isto*, Kopija povjerljive depeše Benkendorfa Izvoljskom, London, 7/20. februar 1908.

¹⁰² *Isto*, Povjerljiva depeša Muravjova Izvoljskom, 134-135.

¹⁰³ *Isto*, Izvještaj Sergejeva Izvoljskom, Beograd, 19. februar 1908, 143-144.

¹⁰⁴ *Isto*, Izvještaj Sergejeva Izvoljskom, Beograd, 19. februar 1908, 144-145, napomene

¹⁰⁵ *Isto*, Depeša Izvoljskog Zinovjevu, Petrograd, 25. februar 1908, 149-150.

to je značilo da neće praviti smetnje srpskom projektu nadajući se potajno da se neće ostvariti.¹⁰⁶

Sa ulaskom Stančeva u bugarsku vladu 6. novembra 1906. dobila je zamaha austrofilaska politika. Preduzete su političke akcije na dobijanju koncesije za prugu Ćustendil – Kumanovo – Skoplje. To je bila protivakcija srpskom projektu koja je predstavljala odraz odanosti Beču, a ne stvarnog protivljenja. Turska je odbila bugarsku molbu.¹⁰⁷

Sultan je izjavio da neće dati saglasnost na prugu dok ne bude siguran da to neće izazvati nemire među Albancima. Ovo je bio dio rezervisane politike Turske koja se protiv nacionalnih projekata na Balkanu i pritiska Srbije i velikih sila borila oslanjanjem na Austrougarsku i odlaganjem pregovora i odluka.¹⁰⁸

Italija je zauzela vrlo neiskren stav prema projektu tražeći veće učešće, što joj Francuska ne dozvoljava. Zato se pominje i samostalni italijanski projekat Solun – Avlona (Valona). Sukob se rješava zbog ruske intervencije, ali i zbog napretka Austrougarske u pregovorima sa Turskom.¹⁰⁹

Drugi problem za Rusiju je bilo držanje Crne Gore. Poslednjih godina su bilježeni pokušaji knjaza Nikole za tješnje industrijske i ekonomske veze sa Austrougarskom. U tom smislu, Erentalova izjava o postojanju sporazuma sa Crnom Gorom o izgradnji pruge Kotor – Bar – Skadar nije bila iznenađenje za knjaza koji je nesumnjivo znao za austrijske planove.¹¹⁰ Knjaza je u ljeto 1907. u Beču, Erental upoznao sa

¹⁰⁶ Ćorović, *n. d.*, 114.

¹⁰⁷ *Isto*, 107.

¹⁰⁸ Pavićević, *n. d.*, Izvještaj Štejna Izvoljskom, Cetinje 22. jun 1908, 290-291, napomene.

¹⁰⁹ *Isto*, Depeša Muravjova Izvoljskom, Rim 29. april/12. maj 1908, 239-245.

¹¹⁰ *Isto*, Povjerljiva depeša Maksimova Izvoljskom, Cetinje, 20. januar 1908, 69-70.

planom izgradnje pruge Zelenika – Spič – Bar i dalje na Skadar, a sve u vezi sa 29.¹¹¹ članom Berlinskog ugovora.¹¹² Navodno, knjaz je neodređeno odgovorio rekavši da bi takvu prugu možda trebalo graditi.¹¹³ Kada je ruski poslanik Maksimov pitao knjaza da li bi takvu prugu smatrao pogubnom za Crnu Goru, ako bi Austrougarska dala Crnoj Gori novac za izgradnju, knjaz se izjasnio da ne bi. Ovakvo skrivanje i dvoličnost stvorili su lošu sliku kod ruskog poslanika.¹¹⁴ Kada je zbog oštre intervencije ruske vlade, knjaz priznao da je imao sastanak sa Erentalom u ljeto 1907. rekao je da mu nije obećao izgradnju željeznice kroz crnogorsko primorje, nego samo povezivanje crnogorske željeznice sa austrijskom koja bi išla od Kotora. Maksimov saznaje da su Austrijanci nudili primamljive ekonomske koristi: 60.000 kruna subside koja je ukinuta prije 10 godina za održavanje puteva, uspostavljanje automobilske saobraćaja, isušivanje močvarnih mjesta, regulisanje toka Bojane, stvaranje uslova za ribolov na Skadarskom jezeru.¹¹⁵

Maksimov ističe da je Crnoj Gori je bilo obećano i da će grana željeznice koja prolazi kroz Berane uz austrijsku pomoć biti produžena kroz Crnu Goru do Bara. To se navodi kao razlog

¹¹¹ „Crna Gora će se sporazumijeti s Austrougarskom o pravu na izgradnju i održavanje jednog puta i željeznice preko nove crnogorske teritorije. Na ovim putevima biće obezbijeđena potpuno sloboda saobraćaja.“ *Glas Crnogorca* je opovrgao tumačenje kojim je Austrougarskoj dato pravo na izgradnju željeznice kroz crnogorsko primorje i istakao samo obavezu sporazumijevanja Crne Gore kada bi tuda htjela da gradi put ili željeznicu. Rakočević Novica, *Crna Gora i Austrougarska 1903-1914*, 30, 32.

¹¹² Pavićević, *n. d.*, Depeša Maksimova Izvoljskom, Cetinje, 25. januar 1908, 95-98.

¹¹³ Rakočević, *n. d.* 31.

¹¹⁴ Pavićević, *n. d.*, Depeša Maksimova Izvoljskom, Cetinje, 25. januar 1908, 95-98.

¹¹⁵ *Isto*, Depeša Maksimova Izvoljskom, Cetinje, 11. februar 1908, 132-134.

zbog čega je Erentalov govor primljen tako mirno, gotovo blagonaklono. Međutim, knjaz se ubrzo uvjerio da Austrougarska neće ispuniti svoja obećanja, a vršila je pritisak za prihvatanje novih zahtjeva.¹¹⁶

Crnogorska vlada uputila je cirkularnu notu velikim državama u kojoj predlaže da trasa jadranske željeznice prođe preko crnogorske teritorije. Obraćajući se Maksimovu, knjaz je navodno u šali izjavio: „Ili će transbalkanska pruga proći kroz Crnu Goru ili sam ja vazal Austrougarske.“ Maksimov ga je tada uporedio sa sirijskim pravoslavicima koji pri svakom obraćanju prijete prelaskom u katoličanstvo.¹¹⁷

Zabrinuta zbog srpskog projekta o izlazu na San Đovani di Medova umjesto na Bar, crnogorska vlada je riješila da uputi Porti molbu za koncesiju željeznice od Mitrovice do crnogorske granice (90 km) sa nadom da će tu koncesiju preuzeti strani sindikat koji će prugu produžiti kroz knjaževsku teritoriju. Pri tome traži podršku Rusije.¹¹⁸ Izvoljski savjetuje knjaza da pričekava sa svojim projektom željezničke pruge, da ne čini ishitrene odluke jer pitanje pruga dotiče interese mnogih zemalja. Nesumnjivo srpski projekat je za njega bio važniji.¹¹⁹ On se takođe trudio na stavi na znanje knjazu da je njegovo ponašanje izazvalo podozrenje i da su poželjne konsultacije u Petrogradu.

Izvoljski je u Crnoj Gori davao prednost Italiji. „Austrijski plan bez obzira koji su bili uslovi vodi ka potčinjenju Crne Gore i izaziva protest Italije koja je zainteresovana za širenje

¹¹⁶ *Isto*, Depeše Maksimova Izvoljskom, Cetinje, 25. februar 1908, 151-154.

¹¹⁷ *Isto*, Depeša Maksimova Izvoljskom, Cetinje, 2. marta 1908, 162-164.

¹¹⁸ *Isto*, Povjerljiva depeša Maksimova Izvoljskom, Cetinje 7/20. mart 1908, 177.

¹¹⁹ *Isto*, Depeša Izvoljskog Maksimovu, Petrograd, 3. februar 1908, 105-106, napomene.

željezničke pruge od Bara.“¹²⁰ Knjaz je, međutim, odugovlačio pregovore sa Italijom o izgradnji pruge Spič – Skadar što je izazvalo čuđenje ako je već odbio primamljive austrijske predloge.¹²¹

Erental je krivio nezainteresovane austrijske industrijalce za sporazum Crne Gore i Italije.¹²² Izrazio je nezadovoljstvo promjenom knjaževog mišljenja, jer je navodno postojao sporazum koji opravdava austrijske zahtjeve. Austrijsko pravo se temelji na prepiskama knjaza sa bivšim poslanikom na Cetinju, baronom Temelom, poslije Berlinskog kongresa. Ova dvosmislena prepiska dokazuje neiskrenost obje strane i kompromitovala ih je pred Evropom.¹²³

Krajem maja, prilikom posjete Cetinju, austrijski vojni agent u Carigradu sa nadležnošću za Crnu Goru i Grčku, Gizl, u ime vlade je ponudio dva predloga: izgradnja brdskog puta Cetinje - Kotor i željezničke pruge Virpazar – Nikšić koja bi se po crnogorskoj želji spojila na bosansku željeznicu preko Trebinja ili Pljevalja. Knez je odbio predloge dok ne sazna sudbinu jadranske željeznice.¹²⁴ Ipak, ispalo je da ovo odbijanje nije bilo kategorično jer je knjaz početkom jula austrougarskom

¹²⁰ *Isto*, Depeša Izvoljskog Maksimovu, Petrograd 4. februar 1908, 109-110.

¹²¹ *Isto*, Izvještaj Maksimova Izvoljskom, Cetinje, 18. februar 1908, 140-141.

¹²² *Isto*, Izvještaj Sverbejeva Izvoljskom, Beč, 20. februar/3. mart 1908, 145-146.

¹²³ *Isto*, Depeša Maksimova Izvoljskom, Cetinje, 25. februar 1908, 151-154, Vidi: Depeša Masimova Izvoljskom, Cetinje 29. februar 1908, 157-161.

¹²⁴ *Isto*, Izvještaj Štejna Izvoljskom, Cetinje, 10. jun 1908, 277-278. Knez je rekao: „Pokloniti se pred kulturnim značajem Austrougarske mi smo uvijek spremni, naša državna obaveza je da podržimo najbolje odnose sa njom, ali da je volimo i da joj vjerujemo, neka bolje to od nas ne čeka.“ Izrazio je i grizu savjesti zbog neučtivog odgovora na ponudu austrijskog cara da imenuje knjaza komandantom jednog puka „Zašto da ne, molim.“

povjereniku poručio da bi rado vidio tako krupne centre kao Podgorica, Danilovgrad, Nikšić povezane sa jedne strane sa barskom željeznicom, a na drugoj strani sa evropskom željeznicom. U tom smislu dobrodošlo je inostrano učešće, a pri izboru predloga vlada bi se rukovodila isključivo ekonomskim pogodnostima, a ne nacionalnošću koncesionara.¹²⁵ Time je željela da se umanji moć italijanskog kapitala, a Austrijanci su bili zainteresovani da povezivanjem sa Albanijom ometu italijanski projekat u toj zemlji.¹²⁶

U toku 5. i 6. juna 1908. u Parizu je zaista potpisan sporazum između sindikata za izgradnju dunavsko-jadranske željezničke magistrale, Društva „Jonction Salonique Constantinople“ , Otomanske banke i ruske grupe sindikata.¹²⁷ Ubrzo je Srbija ustupila ovom Društvu pravo zastupanja u Carigradu.¹²⁸

Događaji u Turskoj su spriječili ostvarenje nekog od dva projekta. Erental je lako odustao od projekta jer je samim pokretanjem priče o projektu ostvario ciljeve: razbio je shvatanje da je Monarhija slaba, ispitao je raspoloženje Izvoljskog i pripremio teren za aneksionu krizu. Projekat je poslužio i kao povod za raskid austrijsko-ruske saradnje, reformske akcije u Makedoniji.¹²⁹ Na drugoj strani, projekat Jadranske željeznice je dao uvid u razjedinjenost balkanskih država pod pritiskom velikih sila i duboku sumnjičavost među silama koja je onemogućila zauzimanje zajedničkog stava. Sve je išlo u korist politici „prava jačeg.“

¹²⁵ *Isto*, Izvještaj Štejna Izvoljskom Cetinje, 18. jul 1908, 337-338.

¹²⁶ Rakočević, *Crna Gora i Austrougarska 1903-1914*, 30.

¹²⁷ Pavićević, *n. d.*, napomene za Kopija depeše Nelidova Izvoljskom, Pariz 29. maj/11. jun 1908, 268-270, Udio je bio: Francuzi 45%, Italijani 35%, Rusi 15% i Srbi 5%, *Isto*, napomene.

¹²⁸ *Isto*, Kopija povjerljive depeše Nelidova Izvoljskom, Bujukdere, 10/23. jun 1908, 277.

¹²⁹ N. Tomović, *n. d.*, 204.

4. Aneksija Bosne i Hercegovine i politička kriza

Kada je izbila mladoturska revolucija i Turska dobila ustav, vlada Austrougarske je bila na potezu. Ministar finansija, baron Burijan na sjednici Zajedničkog ministarskog savjeta od 19. avgusta 1908. tražio je hitnu aneksiju iz bojazni da prvi akt turskog parlamenta bude deklaracija o integritetu Turske i proglašenje okupacionog mandata velikih sila nevažećim. Da ne bi došlo do reakcije opozicije pripremano je djelovanje sa oportunističkim političarima bez većeg uticaja u narodu.¹³⁰

Proglas o aneksiji potpisan je 5. oktobra od strane Franja Josifa, a u novinama se pojavio 7. oktobra. Bosna i Hercegovina će imati posebnu upravu, svoj mandat i treći dio carevine, narodu se daje ustav i prelazi pod suverenitet krune. Posebno je naglašena saglasnost Rusije i Turske. Vijest je djelovala porazno na Srbe i muslimane jer nijesu vjerovali da će do aneksije ipak doći. Ipak, demonstracija nije bilo ni za ni protiv.¹³¹

Izvoljski je za aneksiju saznao po dolasku u Pariz kada je morao da demantuje svoju безусловnu saglasnost na taj čin. Tvrdio je da je taj postupak uslovio saglasnošću svih sila potpisnica Berlinskog ugovora i koncesijom na slobodan prolaz ruske ratne flote kroz moreuze. Iznio je i ideju međunarodne konferencije.¹³² On je u Londonu njemačkom poslaniku rekao da bi se Austrougarska pokazala kao velikodušna ako bi dala Srbiji i Crnoj Gori teritorijalnu kompenzaciju odnosno ispravku granice.¹³³ Car

¹³⁰ Vidi H. Kapidžić, *n. d.*, 49-50.

¹³¹ Pavićević, *n. d.*, Kopija Igeljstroma Urusovu, Sarajevo, 25. septembar 1908, 462, napomene.

¹³² L. Vukčević, *n. d.*, 137-138.

¹³³ Insistiranje Izvoljskog na kompromisu putem kompenzacija je odlučujuće uticalo na politiku Milovanovića u prvoj fazi aneksione krize. N. Tomović, *n. d.*, 234.

Vilhelm je uz ovaj predlog u izvještaju napisao – „Naivan.“ Za račun Srbije je radio Izvoljski i u Parizu govoreći da bi to bilo „kao što jedan bogat čovjek baca siromahu komadić.“ Uostalom, svi dobijaju nešto: Austrougarska Bosnu i Hercegovinu, Turska - Sandžak, Crna Gora – oslobođenje od ograničenja plovidbe iz člana 29, a Grčka – Krit.¹³⁴

Ruski pokušaj januara 1909. da stvori koaliciju sa Engleskom i Francuskom pretrpio je neuspjeh jer su dvije zemlje bile spremne samo na diplomatsku borbu.¹³⁵ Još od kad je Austrougarska postigla načelni dogovor sa Turcima 18. januara 1909, počeo je pritisak na Srbiju. Govori se da ne mogu više da se trpe srpska izazivanja, a ofanzivni rat se tada javio kao opcija. Zato su engleska i francuska vlada 18. februara uputile predlog Njemačkoj za posredovanje. Stanovište Berlina je bilo da opasnost ne postoji u Beču, nego u Beogradu. Srbija i Crna Gora nijesu oštećene, pa nemaju pravo na kompenzacije. Takođe, njemačka vlada nije htjela da posreduje kod Austrougarske jer bi se to moglo protumačiti kao pritisak. Ako negdje treba posredovati to je u Beogradu, a ne u Beču. Uostalom, sama Austrougarska je odbijala posredovanje da se aneksija ne bi pretvorila u evropsko pitanje. Mogući su samo neposredni dogovori sa Srbijom i Turskom koji s obzirom na austrijsku prevrtljivost nijesu mogli dobro proći. Pored toga uslov za pregovaranje je da se Srbija razoruža i odrekne kompenzacija. Car Vilhelm je smatrao da Francuska treba da izvrši pritisak na Rusiju kako bi ona izvršila pritisak na Srbiju.¹³⁶

Misao o ratu je lebdjela u vazduhu. Iz povjerljivih depeša Erentala austrijskim poslanicima u Solunu i Skadru saznajemo da su albanska plemena pripremana za rat protiv Crne Gore još od 21. oktobra 1908: podjela oružja, municije i novca. Austrijski

¹³⁴ L. Vukčević, *n. d.*, 139.

¹³⁵ N. Tomović, *n. d.*, 133-135.

¹³⁶ Ćorović, *n. d.*, 255-258.

vojni predstavnik u Carigradu je nakon pregovora 6. marta 1909. javljao u Beč da će 100.000 Albanaca za 24 sata skočiti na oružje u slučaju srpsko-crnogorske akcije prema Sandžaku.¹³⁷ Austrougarska vojska se iskrcala u Spič 13. marta.¹³⁸

Nakon što je s Turskom potpisan pomenuti protokol od 26. februara 1909, Erental ga je dostavio velikim silama tvrdeći da je time „sanirala formalne promjene“ učinjene aneksijom i da Srbija više nema prava da protestuje „sa jednog fantastičnog nacionalnog pravnog stanovišta.“ Težnje Srbije nadalje uperene su protiv integriteta Monarhije i „znače prema tom nekorektno i neprijateljsko držanje Kraljevine.“ Ipak, Austrougarskoj je trebala potvrda Evrope. Na tome je insistirala Rusija nadajući se i dalje konferenciji. Iz Berlina je poslat nacrt note u kojoj bi se Srbija upozoravala na „novi položaj“ i tražila izjava da se odriče „svih teritorijalnih aspiracija izvan granica Kraljevine i da će se uzdržati od svih radnji, koje bi mogle remetiti mir susjedne Monarhije za koji bi puna odgovornost pala na Srbiju.“ Ona treba da bude zadovoljna dobijenim u neposrednim pregovorima sa Austrougarskom. Rusija nije htjela čak ni odricanje Srbije od kompenzacija, a kamoli ostalo. Beč je htio da Srbija izjavi „da će prema Austrougarskoj voditi pomirljivu i korektnu politiku.“ Dobila bi bolji trgovinski ugovor i spoj željeznice sa bosanskom. Tek onda na red bi dolazio ultimatum.

Erental je znao da se zbog pritiska slavenofilskog javnog mnjenja i straha od opšteg rata Rusija nalazi na rascjepu između želja i mogućnosti. Pritiskati neposredno Rusiju značilo bi izbijanje evropskog rata dok bi pritisak na Srbiju bio posredni poraz Rusije koji bi ona morala priznati zbog svoje nemoći. U Petrogradu i Londonu su se toga bojali već u decembru 1908. godine, a stvarno su postojali planovi za prepad.¹³⁹ Austrijski i

¹³⁷ *Isto*, 251-252.

¹³⁸ Rakočević, *Crna Gora i Austrougarska 1903-1914*, 62.

¹³⁹ Ćorović, *n. d.*, 260.

njemački generalštab su se povezali već januara 1909. Njemački poslanik Purtales je u razgovoru sa Izvoljskim 24. februara kazao da bi Austrija najzad morala „izgubiti strpljenje i stvoriti mir na svojoj granici.“ Slične izjave su dobili i predstavnici ostalih sila, pa su kategorično radili na izbjegavanju rata. Italijanski poslanik u Bukureštu Inčize je rekao Mihailu Ristiću: „Evropa nikada neće dopustiti da vas Austrija proguta. Nećete dobiti čak ni tu satisfakciju, koju razumijem kod vas, da budete potpuno smoždeni, nego biste iz rata izašli poniženi i oslabljeni.“

U Beogradu su tek krajem februara uvidjeli opasnost situacije. Bečki poslanik Đorđe Simić je javljao o austrijskom napadu početkom marta. U Beograd je 24. februara došao glas o objavi mobilizacije pet korpusa Austrougarske i o pokretanju rata za period između 7. i 15. marta. Rumunski predsjednik vlade Bratijano je to takođe potvrdio. Zato je istog dana obrazovana koncentraciona vlada Stojana Novakovića (sve partije osim socijal-demokrata) koja je izrazila pokornost odlukama velikih sila. Kako bi izbjegao demarš velikih sila kojim bi se izvršio pritisak na Srbiju, Izvoljski je 28. februara poslao telegram u kojem savjetuje Srbiju da se odrekne traženja kompenzacija. Traženo je da se Srbija posebnom izjavom osloni na odluke velikih sila. Slično je traženo na Cetinju. Zahtjev je ublažio utjehom da aneksija neće biti formalno sankcionisana jer nema konferencije gdje bi se izvršila revizija Berlinskog ugovora, a Srbija o ekonomskim pitanjima neće morati neposredno da pregovara sa Bečom. Međutim, Erental je uz podršku Njemačke odbio evropsko posredovanje.¹⁴⁰ Dakle, kršenje međunarodno priznatog ugovora je ostalo nekažnjeno. Turska je pristala na vraćanje Sandžaka i materijalnu nadoknadu. Rusija je ponižena zbog naivnosti Izvoljskog da prihvati aneksiju u zamjenu za vlast nad moreuzima. Apsurdno je i pomisliti da bi Francuska i

¹⁴⁰ *Isto*, 261-266.

Engleska to dopustile svojoj saveznicu. Potpuna je ironija da su sve velike sile pritiskale Srbiju i Crnu Goru da se smire sa aneksijom Bosne i Hercegovine bez ikakvih kompenzacija.

Zvaničan demarš srpskoj vladi, ruski, italijanski, francuski i engleski poslanici su uručili 2. marta. Narednog dana srpska vlada je dala izjavu: „Pravni položaj Srbije ostaje normalan i iza proglasa aneksije i kako Srbija nema namjere da izaziva rat sa susjednom monarhijom, to je prirodno da ona ne želi ni da mijenja svoje držanje ispravnog susjeda. Od Austrougarske ona ne traži ustupaka, ni teritorijalnih, ni političkih, ni privrednih. Srbija se neće miješati u bosansko-hercegovačko pitanje ukoliko je ono unutrašnje austrougarsko i austro-tursko; ona je digla svoj glas ukoliko je i dokle je to pitanje imalo evropski karakter. Srbija će se i u budućnosti u tom pitanju držati onako, kako ga budu smatrale velike sile; ako one prime austro-turski sporazum kao svršeno djelo i za pitanje aneksije ili ako nađu da sad neće da uzimaju u ocjenu i rješavanje to pitanje i Srbija će postupiti po njihovu primjeru; a ako one uzmu da rješavaju pitanja koja su u vezi s priznanjem aneksije i novom redakcijom člana 25. Berlinskog ugovora, Srbija će im, kao kompetentnom tribunalu, izložiti svoje gledište i bezuslovno se povjeriti njihovoj uviđavnosti. Srbija će obustaviti svoje naoružavanje, koje ima defanzivan karakter, ako i Austrougarska povрати normalno vojničko stanje na srpskoj granici ili ako sile zajemče Srbiji, da je Austrougarska neće napasti.“

Britanski diplomata Čarls Harding je 30. marta u Beogradu rekao da će ova kriza ostaviti trajan trag u istoriji Evrope i u odnosu među velikim silama. To je kriza koja se ne završava, već stvara nove sukobe i podvojenosti. Njeni bilansi su poniženje Rusije pred cijelim svijetom i balkanskim državama koje je konačno odvojilo od saveza sa Austrougarskom i Njemačkom. Službeni austrijski historičar, H. Fridjung je napisao da „u velike rezultate XX stoljeća spada potiskivanje Rusa sa

Balkanskog poluostrva.“ Srbija je takođe bila ponižena, iz krize je izašla ogorčena i razočarana. Nacionalni problem je sada dobio veći značaj i predmet je opšteg interesa. Agresivno rušenje evropskog pravnog poretka od strane Austrougarske i Njemačke uticalo je na polarizaciju u evropskoj politici. Njihova pobjeda bila je potpuna, ali je način na koji je dobijena bio opasan jer je ogorčio sve ostale u Evropi. U tome je bio jedan od uzroka rata. To su kasnije priznavale i austrijske i njemačke diplomate. Ministar unutrašnjih poslova grof J. Andrašić je pisao: „Mi smo učinili jednu formalno jasnu povredu prava, politički su ogorčili Rusiju ne oslabivši je, dok su stvarno imali gubitke napustivši Sandžak, plativši Turcima odštetu i izgubivši nadzor u Baru.“¹⁴¹

Aneksiona kriza je zblížila ugrožene zemlje, Rusiju i Italiju, u Rakoniđu, dok Austrougarska nije uspjela da riješi jugoslovensko pitanje na trijalističkoj osnovi zbog sukoba sa Mađarima. Brzina i način izvođenja aneksije je uslovio nepovoljan razvoj događaja po Austrougarsku. Time je unijela nove potrese u, ionako nestabilan, unutrašnji život i izazvala sumnje u spoljnoj politici koje su je dovele do izolacije. Njemački pisac Frankenfeld navodi da je tokom aneksione krize postala očigledna živa misao o mogućnosti jednog svjetskog rata. Sila je, za njenog trajanja i njenog rješavanja, odnijela pobjedu nad pravom i savješću, i nepovjerenje koje se tad uselilo u duše zatrovalo je cijelu atmosferu.¹⁴²

Odnosi između Srbije i Austrougarske u narednom periodu se nijesu mnogo promijenili. Čak ni na privrednom polju nije dolazilo do povezanosti jer je, na primjer, izlazak Srbije na more, kao osnovni privredni zahtjev, bio politički neostvariv za Austrougarsku. Trgovinski odnosi su bili prekinuti sve do 27. jula 1910. kada je potpisan novi ugovor. Međutim provokativne

¹⁴¹ Ćorović, *n. d.*, 293-294.

¹⁴² *Isto*, 295-297.

afere,¹⁴³ negativno pisanje štampe, povremeni vojni prepadi na granici, sprečavanje širenja Srbije prema Sandžaku, Kosovu i Makedoniji, tajni rad na sabotiranju projekta Jadranske željeznice u Carigradu i pokušaja saveza sa Bugarskom bile su pravi odraz iste stare politike Austrougarske.¹⁴⁴ Austrougarska je ostala nepovjerljiva smatrajući Srbiju jednom ruskom figurom na šahovskom polju balkanske politike.¹⁴⁵

Nakon poraznog rezultata saradnje Rusije sa Engleskom i Francuskom u aneksionoj krizi, Rusija se okrenula Italiji za koju su balkanska pitanja bila izuzetno važna. Sastanak u Rakoniđiju ruskog cara i italijanskog kralja 25. oktobra 1909. označio je taj zaokret. Izvoljski je 4. novembra javio ruskom poslaniku u Berlinu da je taj ugovor uglavnom konzervativan, za očuvanje postojećeg stanja i konstruktivan, jer predviđa normalan i miran razvoj balkanskih zemalja, protiv neke treće sile on će biti uperen samo ako bi svojim držanjem ometala ostvarenje prva dva načela. Na Cetinje, u Beograd i Sofiju je poslao poruku da ih sporazum u Rakoniđiju osigurava od spoljnog napada i da se mogu usredsrediti na razvijanje unutrašnjeg državnog života. U Rakoniđiju je osveštano načelo „Balkan balkanskim narodima“, a njegovo ostvarenje stavljeno na račun zrelosti i uviđanja potrebe za saradnjom i tješnjim vezama između balkanskih država. Svaki pokušaj zbliženja, sporazumne sile pozdraviće „sa najvećim zadovoljstvom.“ Titoni je rekao Milovanoviću da je glavno načelo sporazuma „ne dopustiti nikakvo tuđinsko zauzimanje nego status kvo, ukoliko postane nemoguć, zamijeniti emancipacijom balkanskih naroda i u korist

¹⁴³ U pitanju su Fridjungov i Veleizdajnički proces kojim su članovi kojim su članovi srpsko-hrvatske optuživani lažno za dosluh sa Pašićem, Vidi: M. Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, knjiga 2, Beograd 1989, 610. i Ćorović, *n. d.*, 303-307.

¹⁴⁴ *Isto*, 312.

¹⁴⁵ *Isto*, 315.

balkanskih država.“ Čarikov je srpskom poslaniku u Carigradu rekao da je time „definitivno utvrđeno da Rusija i sile koje su sa njom u prijateljstvu garantuju Srbiji integritet.“ Erental, jako nezadovoljan, je rekao da je „sporazum u Rakoniđiju predvidio podjelu turske kože i optužio Italiju za dvostruku politiku.“¹⁴⁶

5. Savez balkanskih država – epilog zrelosti balkanskih država ili ruske politike?

Prvi korak ka ponovnom jačanju uticaja Rusije na Balkanu je posjeta bugarskog i srpskog kralja Petrogradu na proljeće 1910. (prva od 23. februara do 3. marta, druga od 22. do 26. marta).¹⁴⁷ Prvobitna ruska ideja je bila da se stvori savez balkanskih država sa Turskom na čelu i ciljem da se Balkan čuva za balkanske narode. Zbog toga su srpska i bugarska vlada upozoravane na nepoželjnost kombinacije uperene protiv Turske. Izgledalo je i da je Turska zainteresovana, ako ne iz potrebe, onda iz obazrivosti da bi mogli kontrolisati nekako balkanske države. Da je Srbija raspoložena za savez sa Turskom¹⁴⁸ pokazao je Milovanović izjavama u Beogradu prilikom posjete turskog ministra finansija Dževad-bega decembra 1909. i posjete Milovanovića Carigradu početkom marta 1910. i kralja Petra 4. aprila 1910. Nedugo nakon posjete kralja Ferdinanda. Sve ove posjete su značile samo jedno-poziv na saradnju. Međutim, Turska je ostala rezervisana računajući na vjekovnu suprotstavljenost hrišćana i muslimana. Nacionalni

¹⁴⁶ *Isto*, 318-319.

¹⁴⁷ *Isto*, 325.

¹⁴⁸ Razlozi su bili ekonomske prirode: Solun je bio glavna srpska izvozna luka za vrijeme sukoba sa Austrijom preko koje se uvezio ratni materijal. Time se izbjeгла zavisnost od, tada, austrofilске Bugarske. Srbija je i dalje bila zainteresovana za ostvarenje projekta jadranske željeznice. *Isto*, 326-327.

programi balkanskih država su išli na njenu štetu, a u tom trenutku realnije je bilo oslanjanje na Centralne sile i tom vidu uspostavljena je vojna saradnja sa Njemačkom. Sami Turci su tražili savez sa Austrijom i Rumunijom.¹⁴⁹

Erental je planirao da sporazumu Srbije i Bugarske stane u kraj sporazumom Bugarske i Rumunije i Bugarske i Albanaca koristeći i Makedoniju kao stari izvor sukoba. Tvrdeći istovremeno da Rusija hoće nepravedno da izazove utisak da Austrougarska hoće da pripoji Srbiju i Crnu Goru, Erental je kazao da za provođenje privredne politike čuva suv barut.¹⁵⁰ To dovoljno govori o napetim odnosima među silama.

Crnoj Gori je odgovaralo zbliženje sa balkanskim državama jer je vlast planirala da ekonomske i socijalne protivrječnosti¹⁵¹ riješi zauzimanjem turskih teritorija. Naime, podizanje ugleda dinastije Petrovića proglašenjem kraljevine Crne Gore je loše uticalo na odnose sa Srbijom koji su ionako bili loši zbog bombaške i Kolašinske afere.¹⁵² Za vrijeme krunidbenih svečanosti knjaz Nikola je dobio čin feldmaršala ruske vojske i odmah su krenule glasine o savezu tri balkanske države pod patronatom Rusije, a pod komandom kralja Nikole. Međutim,

¹⁴⁹ *Isto*, 322-324.

¹⁵⁰ *Isto*, 328-331.

¹⁵¹ Crna Gora je bila zaostala agrarna zemlja gdje je dominirao bankarski i trgovački kapital, a zelenašenje sa kamatom je tjeralo na rad u inostranstvu - u vrijeme aneksione krize van zemlje je bilo 20.000 vojnih obveznika, a 1. maja 1912. godine 11.354 što je trećina vojne snage Crne Gore, Rakočević, *Politički odnosi Crne Gore i Srbije 1903-1918*, 40. Ovoliki broj vojnih obveznika je poslužio kao sredstvo pritiska jer se tokom aneksione krize razmišljalo o njihovom pozivu, ali se protivila ruska vlada, Pavičević, *n. d.*, Izvještaj Maksimova Izvoljskom, Cetinje, 25. novembar 1908, 609-610.

¹⁵² To je bio naivan pokušaj dizanja bune protiv korumpirane vlasti, a završio se strijeljanjem 5 lica što je izazvalo mučan utisak i u Crnoj Gori i u ostalim južnoslovenskim područjima. Vidi: Rakočević, *n. d.*, 93-112.

stvarnost je izgleda, bila drugačija. Sumnjalo se da iza podrške Crne Gore malisorskim ustanicima (1908–1911) stoji Austrougarska kojoj je bila u interesu destabilizacija Turske.

Rusija je željela da ima pod kontrolom vojne planove Crne Gore, pa je novembra 1910. potpisana vojna konvencija. Pored povećanja vojne subvencije sa 331.000 rubalja na 600.000 rubalja konvencija je označila miješanje Rusije u unutrašnje stvari Crne Gore. Tako je član 7. te konvencije obavezivao Crnu Goru da bez ruske saglasnosti ne preduzima nikakve vojne akcije niti zaključuje vojne ugovore. Iako tajan, ugovor je značio prestiž u spoljnoj politici i podizanje ugleda dinastije, pa je potpisan. Međutim, politička lutanja se nastavljaju. Prva posjeta Nikole kao kralja je simbolično trebalo da bude u Petrogradu, a tek onda Beču, Beogradu i Carigradu. Baron Gizl (austrougarski poslanik na Cetinju od februara 1910) je, ipak, uporno vršio pritisak da prvo posjeti Beč.¹⁵³ To je dva puta dogovoreno početkom 1911, ali je posjeta odlagana zbog pritiska ruskog poslanika o ukidanju subvencija.¹⁵⁴ Tada je izostao poziv na proslavu povodom vjenčanja Jelene Karađorđević i Konstantina Konstantinoviča. Gizl je pokretao pitanje o zajmu o dva miliona.

Kralj je, zatim, sasvim neočekivano za Gizla, 31. oktobra 1911. zatražio od njega „da odmah pođe u Beč i da Erentala obavijesti o planu zaključivanja tajnog sporazuma, konvencije ili nečeg sličnog, sa Crnom Gorom, kako bi se osigurala politička budućnost Kraljevine.“ Izražena je spremnost da se pismeno obaveže da će „za sva vremena i svugdje“ u svojim postupcima i odlukama „slijediti savjet Austrougarske, “ „u

¹⁵³ Gizl je podršku nalazio kod prestolonasljednika Danila, dok su protiv posjete bili knez Mirko i predsjednik vlade Lazar Tomanović. Raspopović, *n. d.* 451.

¹⁵⁴ Ukupna godišnja davanja Rusije iznosila su 921.500 rubalja, Rakočević, *Politički odnosi Crne Gore i Srbije 1903-1918*, 40.

vrijeme mira kao i u slučaju akcije.“ Vojska je stavljena na raspolaganje protiv svih neprijatelja Austrougarske osim Srbije i Rusije. Pristajao je na ujedinjenje Crne Gore sa Sjevernom Albanijom. Gizl je smatrao da je kralj želio proširenje u Albaniji, možda i vojnu akciju sa Bugarskom ili samo da se upozna sa planovima Austrougarske zbog straha od osvajanja. Austrougarska nije to mogla prihvatiti zbog unutrašnjih problema i izostavljanja Srbije i Rusije. Međutim, akcija Austrougarske u Bosni novembra 1911. uticala je na ponovno zbliženje sa Rusijom, posjetom februara 1912. Zanimljivo da je bilo problema oko maršrute jer se kralj zalagao za put preko Beča, ali je pod pritiskom odustao.¹⁵⁵

Rusija sve do balkanskih ratova vodi politiku balansiranja između Njemačke i Engleske i Francuske. Stolipin je spriječio dolazak na mjesto ministra inostranih poslova progermanski orijentisane ličnosti tako što je Izvoljskog poslao na „odmor“ a na njegovo je mjesto došao Sazonov.¹⁵⁶

Na kraju, ruska diplomatija je pokazala šta je njen prioritet. Kada je Italija 1911. napala Tripoli ona je pred Tursku postavila pitanje moreuza u zamjenu za garanciju teritorijalnog integriteta u odnosu na balkanske države. Na protivljenje Engleske i Francuske ovaj prijedlog nije prihvaćen.¹⁵⁷

Balkanske države su postale svjesne značaja međusobnog dogovora, pa je 13. marta 1912. potpisan srpsko-bugarski ugovor, bugarsko-grčki krajem maja, crnogorsko-bugarski dogovor postignut je usmeno, a srpsko-crnogorski oktobra 1912, svega par dana prije početka rata.¹⁵⁸ Nastao je Balkanski savez. Akcija balkanskih država će ponovo ustalitati Evropu, još više produbiti jaz između dva bloka, zaoštriti rusko-

¹⁵⁵ Raspopović, *n. d.*, 449-453.

¹⁵⁶ N. Tomović, *n. d.*, 294.

¹⁵⁷ *Isto*, 317.

¹⁵⁸ *Isto*, 319.

austrijske suprotnosti, ali i dokazati ispravnost načela „Balkan balkanskim narodima.“

Savez balkanskih država se nametao kao jedino rješenje za buduću ekspanziju germanskih saveznica. To je, u stvari, jedna od pozitivnih posljedica aneksione krize jer se odnosi između balkanskih država popravljaju pred zajedničkom opasnošću. U tome je veliku ulogu imala ruska diplomatija, koja je sprečavala i ratove.

Dakle, trijumf Austrougarske i Njemačke je izmijenio raspored snaga na međunarodnom nivou i na Balkanskom poluostrvu. Dvije saveznice, izolovane u poseban politički blok, izazvale su podozrenje i nepovjerenje koje će uticati pogubno za njihove dalje akcije koje će se od sada pažljivo pratiti.

Na kraju, postavlja se pitanje: Da li je trebalo ratovati zbog Srbije i Bosne i Hercegovine već 1908. godine? Engleska, Francuska, Italija i Rusija nijesu htjele, pobijedila je politika sile. Da je to ranije učinjeno možda Austrougarska i Njemačka ne bi morale otrežnjenje da nalaze u Prvom svjetskom ratu.

Literatura:

1. Aleksić-Pejković, Ljiljana, *Odnosi Srbije sa Francuskom i Engleskom 1903-1914*, Beograd, 1965;

2. Vojvodić, Mihailo, *Srbija i Balkansko pitanje (1875-1914)*, Novi Sad, 2000;

3. Vukčević, Luka, *Crna Gora u bosansko-hercegovačkoj krizi 1908-1909*, Titograd, 1985;

4. Ekmečić, Milorad, *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, knjiga 2, Beograd, 1989;

5. Ekmečić, Milorad, *Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX vijeka*, Beograd, 1997;

6. Živanov, Sava, *Rusija na prelomu vjekova*, Beograd, 2002;

-
7. Imamović, Mustafa, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2001;
 8. Kapidžić, Hamdija, *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine*, Sarajevo, 1968;
 9. Mitrović, Andrej, *Srbija i prodor na Balkan*, Beograd, 1981;
 10. Pavićević, Branko, *Rusija i aneksiona kriza 1908-1909*, Titograd, 1984. (zbirka dokumenata);
 11. Potemkin V. P, *Istorija diplomatije*, sveska druga, Beograd, 1949;
 12. Rakočević, Novica, *Politički odnosi Crne Gore i Srbije 1903-1918*, Titograd, 1981;
 13. Rakočević, Novica, *Crna Gora i Austrougarska 1903-1914*, Titograd, 1983;
 14. Raspopović, Radoslav, *Diplomatija Crne Gore 1711-1918*, Podgorica - Beograd, 1996;
 15. Tomović, Nada, *Rusija i srpsko pitanje u aneksionoj krizi u Bosni 1908-1909*, Podgorica, 2008;
 16. Ćorović, Vladimir, *Odnosi između Srbije i Austrougarske u XX veku*, Beograd, 1936.